

INTERNI IZVJEŠTAJ O PROVEDENOM ISTRAŽIVANJU

Komunikacija za razvoj u regiji Birač

Naziv projekta:
Komunikacija za razvoj u regiji Birač

INTERNI IZVJEŠTAJ O PROVEDENOM ISTRAŽIVANJU

Znanja, stavova i praksi, implementacije komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovirati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine u projektu razvoja i saradnje u regiji Birač

**ZA UNICEF BiH
INFOHOUSE | www.infohouse.ba**

Sarajevo, 2014

*Empowered lives.
Resilient nations.*

UNHCR
The UN Refugee Agency

SADRŽAJ

ZAHVALA	5
SAŽETAK.	7
BIRAČ PROJEKAT.	11
Kontekst	11
Svrha/cilj istraživanja	12
Obrazloženje	12
Metodologija	13
Rezultati:	14
KLJUČNI NALAZI I ANALIZA NALAZA	15
FOKUS GRUPE – kvalitativna analiza	15
Socijalna zaštita i inkluzija djece i mladih u regiji Birač i Bosni i Hercegovini	15
Koji su mehanizmi za inkluziju i socijalnu zaštitu na raspolaganju članovima lokalne zajednice?	17
Ocjena efikasnosti usluga u sektorima obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite i pravde za mlade i djecu, u smislu inkluzije i zaštite	20
Komunikacija s javnošću: na koji način se prenosi poruka o dostupnim uslugama potencijalnim korisnicima, da li su korisnici upoznati sa mehanizmima i uslugama i da li se korisnicima stavlja na uvid pregled dostupnih usluga u oblasti zaštite i inkluzije?.	23
Postojanje predrasuda i stereotipa o ugroženim kategorijama stanovništva.	25
Prijedlozi za kampanje promocije socijalne inkluzije	28
UPITNICI - KVANTITATIVNA ANALIZA PRIKUPLJENIH PODATAKA	29
Geografska zastupljenost ispitanika	30
Analiza odgovora iz anketa	30
Škola je mjesto gdje učenici vole ići svaki dan?	30
Škola je mjesto gdje učenici provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije	32
Učenici provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije van škole.	33
Interakcija učenika sa i bez poteškoća u razvoju	35
Učitelji/nastavnici podržavaju učenike u razrješavanju problema koje imaju.	37
Škola učenicima pruža mogućnost da uče o različitim grupama u društvu.	38
ZAKLJUČCI	41
PREPORUKE	43

ZAHVALA

Istraživački tim Udruženja INFOHOUSE u sastavu Dženana Alađuz, Emina Bečić, Dragana Jovanović, Saša Madacki i Jelena Pušara veliku zahvalnost za realizaciju istraživanja duguje svim ispitanicima iz sedam (7) fokus grupa iz Zvornika, Milića, Bratunca, Srebrenice i Vlasenice. Njihova nevjerovatna otvorenost u razgovoru, duboko poznavanje situacije na terenu, izuzetna praksa, kao i istinski uvid u potrebe djece sa i bez poteškoća u razvoju, omogućili su ovom timu da analizira kakav je stepen socijalne zaštite i inkluzije na području ovih opština iz regije Birač. Takođe, tim izražava duboku zahvalnost osoblju UNICEF-a BiH na spremnosti za saradnju i povjerenju koje mu je pružio tokom ovog procesa.

AKRONIMI

BiH	Bosna i Hercegovina
RS	Republika Srpska
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
SPI	Socijalna zaštita i inkluzija
UNICEF	Dječiji fond Ujedinjenih naroda

SAŽETAK

Na osnovu razgovora sa 155 učesnika u 25 fokus grupa, provedenih u pet gradova, te odgovora 219 anketiranih roditelja, djece sa i bez poteškoća u razvoju, kao i dostupnih analiza nedostataka u oblasti politika, socijalne zaštite i inkluzije u BiH, možemo odgovorno tvrditi da socijalna inkluzija u regiji Birač postoji samo deklarativno.

Ako, i kad ih ima, uspješni primjeri socijalne inkluzije djelo su entuzijasta ili upornih roditelja, a nikako ne efikasan odgovor nadležnih institucija sistema na potrebe djeteta. *“Sve se svodi na lice koje je zaposleno, koliko ono želi da učini.”*

Odgovorni za ovakvo stanje su, prema percepciji ispitanika, prvo država, drugo novac i treće roditelji. Obrazovni sistem je nepravedan prema svojoj djeci i neodgovarajući. Neki ispitanici rad djece sa poteškoćama u razvoju u školi čak opisuju i kao “parazitiranje” jer “s tom diplomom svakako ništa u životu ostvariti neće”. Zdravstveni sistem nije prilagođen djeci sa poteškoćama u razvoju, a socijalna zaštita počinje i završava jednomratnom finansijskom pomoći, naročito pred izbore. Često socijalni radnici uoče da je i samim roditeljima djece sa poteškoćama u razvoju potrebna podrška. Ali smatraju da kod mnogih od tih slučajeva tzv. “psihoedukacija” ne pomaže, te da na kraju ne mogu pomoći porodicama.

A novca, koji je, prema percepciji ispitanika, neophodan da se steknu svi potrebni uslovi za kvalitetnu inkluziju - nema.

Osim u slučaju najmlađe djece i učenika, kod kojih je, prema mišljenju ispitanika, moguće razviti razumijevanje prema potrebama djece sa poteškoćama u razvoju, starija djeca, roditelji, kao i većina osoblja institucija i organizacija zaduženih za provođenje sistema socijalne zaštite i inkluzije pokazuju visok nivo predrasuda i stereotipa. Izuzetno mali broj roditelja želi razgovarati o mogućnosti ili se suočiti s njom da je njihovo dijete sa poteškoćama u razvoju.

Skoro 90% ispitanika (lokalne vlasti, zdravstveni i socijalni radnici, psiholozi, policajci, profesori, nastavnici, nevladine organizacije, direktori vrtića i škola, pedagozi...) posjeduje minimalno i/ili adekvatno znanje šta je socijalna inkluzija uopšte. S obzirom da su svi ispitanici zaista prisutni na terenu / u kontaktu sa ljudima, te tako i u posjedu informacija o potrebama socijalno ugroženih stanovnika (kategorija stanovništva kojoj često pripadaju i djeca sa poteškoćama u razvoju) njihovo znanje šta ne funkcioniše u sistemu zaštite i inkluzije je izuzetno kvalitetno i potkovan primjerima.

Ali tokom razgovora većina ispitanika iskazuje kontradiktorne emocije i stavove, ali i praksu, po pitanju života djece sa poteškoćama u razvoju.

Dok s jedne strane većina ispitanika pokazuje izuzetnu ranjivost i emocije dok prepričavaju dramatične okolnosti slučajeva s kojima se susreću, u svakoj drugoj prilici kroz analizu jezika kojim govore vidljiva je distanca od problema s kojima se djeca sa poteškoćama susreću te ih depersonalizuju.¹ *“Ta djeca, njihovi problemi, trebaju imati posebne doktore, najbolje bi bilo da idu u specijalne razrede, za razliku od normalne djece...”*, riječi su kojima se najčešće opisuje život djece sa poteškoćama u zajednici. Prema iskazima nekih od ispitanika, samo oni koji pomoć uporno traže i znaju kod koga da je traže, pomoć će i dobiti. *“Ako traži dobije, ako ne - čao... Vidimo se u čitulji.”*

Daleko od toga da praksa ispitanika održava u potpunosti ove cinične stavove. Naprotiv, tokom diskusija u fokus grupama mnogi ispitanici su otkrili i svoju ranjivu stranu, slučajeve zbog kojih rade puno više nego što mogu ili im je odobreno: dječaka koji putuje svaki dan više od 20 kilometara u školu, korisnika socijalne pomoći kojem je svinja pojela zid, osoblje institucija koje lično svojim rukama pere nepokretnu staricu jer dom zdravlja neće da je primi uneređenu, slučaj djevojčice sa invaliditetom koja je svih 8 razreda škole provela zaključana u učionici tokom odmora.

Iako zakoni propisuju definicije, standarde, usluge i mehanizme pružanja usluga korisnicima socijalne zaštite, oni su poznati samo uskom krugu stručnjaka/osoba koje ih provode i vrlo često u praksi ostaju samo na spoznajnom nivou. Naime, osim par pozitivnih primjera, skoro svaki ispitanik/ca koji radi u jednoj od institucija, pružalaca usluga, smatra da nivo usluga koji pružaju nije adekvatan potrebama na terenu: zbog nedostatka novca, ali i nedostatka entuzijazma, motivacije kod zaposlenih. Informacije o uslugama i servisima, kao i mehanizmima zaštite, prosljeđuju se najčešće putem usmenih poruka i oglasnih tabli, te *web* stranica ili radioemisija, a samo poneka institucija pravi izlet u promotivne materijale poput letaka.

Strategije komuniciranja sa javnošću posjeduju neke od opština u kojima žive ispitanici, ali o njima postoji jedno opšte, prilično maglovito znanje. O komuniciranju sa javnošću razmišlja se samo u terminu “jer moramo” i kad moraju, zaposlenici najčešće koriste “direktora” kao kanal informacija prema drugim institucijama. Na prste jedne ruke mogu se nabrojati institucije koje barem jednom godišnje imaju program žive međuljudske komunikacije djece sa i bez poteškoća u razvoju međusobno, ali i sa drugima iz njihove lokalne zajednice.

Djeca o inkluziji ne znaju puno, oni je žive. Kad moraju. Mnoga djeca više su preokupirana konstantnim etničkim i nacionalnim tenzijama zbog kojih ne znaju ni po kojem programu rade, ni kojim jezikom govore... već samo osjećaju da im je životni prostor sve manji i manji (*“Ovdje nema ni pekare, čovječe.”*), te da ih društvo, država, zajednica, roditelji i svi drugi odrasli ne podržavaju. *“Ovaj grad zarasta svake godine, k'o moja njiva, svake godine metar manji.”* Jedina “svijetla” tačka za svu djecu, sudeći po analizi kvantitativnih podataka, jeste škola, *“jedino mjesto gdje se druže”*. Više od pola anketiranih učenika vrijeme u školi uvijek provodi sa učenicima drugih nacija i etničkih grupa, dok van škole to čini svega 18,4%.

Sukobi sa djecom drugih nacionalnosti su rijetki, djeca smatraju da je zabavno kada nisu svi isti, i da treba biti tolerantan. Ali, treba naglasiti da govore o “nama” i “njima”. Kako kažu, “oni” trebaju “nama”, “mi” trebamo “njima”... Ali svi imaju po nekog druga druge nacionalnosti sa kojim se druže i van škole - navode da to rade i njihovi roditelji.

Situacija nije zavidna. *“Jaz je sve dublji i dublji, između djece i roditelja, bolesnih i zdravih, svih onih kojima su potrebne razne vrste pomoći, i vlasti. A mostograditelja je malo ili ih uopšte nema.”*

1 “Depersonalizacija se odnosi na mentalno distanciranje i gubitak idealizma u profesionalnom radu, što se najčešće iskazuje u negativnim stavovima osobe prema klijentima, odnosno primateljima usluga.” (Rad “Odnos između emocionalne kontrole, percipiranog stresa na radnom mjestu i profesionalnog sagorijevanja kod medicinskih sestara”, autori Jasna Hudek-Knežević, Nada Krapić, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, Linda Rajter, Klinički bolnički centar Rijeka)

Ali nije nerješiva. Komunikacija je zaista prvi ključ za socijalnu integraciju. Ako jedan kvalitetan razgovor u fokus grupi osobi koja se iz dana u dan bori s vjetrenjačama sistema može, u najmanju ruku, probuditi motivaciju (*“Osjećam se probuđeno i egzaltirano. Zato je ovo izvanredna inicijativa.”*), kakve bi tek dobre rezultate na polju socijalne zaštite i inkluzije postigla sistematična, konstantna, informativna i pozitivna komunikacija!

A obrazovanje je drugi ključ. I to duboko, dugotrajno i kvantitativno obimno. Jer, kako kaže jedan od ispitanika, “obuka, i to obuka na velike količine”.

BIRAČ PROJEKAT

UNICEF-ov Projekat za razvoj i saradnju u regiji Birač (BIRAČ) ima za cilj doprinijeti socijalno-inkluzivnom i integrisanom razvoju regije Birač putem efektivne mobilizacije razvojnih partnerstava i resursa, postavljajući zajednički program rada za regionalni razvoj i omogućavajući sudionicima iz zajednice preduzimanje razvojnih aktivnosti te prevođenje regionalnih prioriteta u vidljivo inkluzivne razvojne rezultate. Projekat predstavlja nadogradnju ranijih i aktuelnih inicijativa podrške opštinama u regiji Birač te potiče međuopštinsku i regionalnu saradnju, s ciljem davanja podrške partnerskom pristupu razvoju od dna ka vrhu i njegovanju teritorijalne kohezije, uz primjenu principa koji su slični EU LEADER metodologiji u vezi sa lokalnim razvojem koji predvodi zajednica na podregionalnom nivou. **Projektni dokument definiše ishod projekta razvoja i implementaciju politika i praksi kako bi se osiguralo očuvanje i kvalitet zdravstvene, obrazovne, stambene i socijalne zaštite i zapošljavanja od strane vlade**, ukazujući da su opštinske vlasti, građani, civilno društvo i privatni sektor sve više u stanju da efikasno doprinesu planiranju i implementaciji socijalne politike na lokalnom nivou (na kraju projekta). Stavljajući naglasak na zdravstvo i obrazovanje, socijalnu zaštitu i zapošljavanje, oni će biti u stanju da osiguraju pristup kvalitetnim uslugama za socijalno isključene i ugrožene grupe, uključujući marginalizovano seosko stanovništvo i siromašne.

Kontekst

Socijalna isključenost i dalje je ozbiljno pitanje u regiji Birač. Imajući na umu višestruku oskudicu sa kojom su suočeni, povratnici i raseljene osobe zahtijevaju posebnu pažnju koja će omogućiti njihovu reintegraciju u društvo. Ukupno siromaštvo u opštinama Srebrenica, Bratunac i Milići se procjenjuje na 19%,² što je blizu razine za cijelu zemlju, dok siromaštvo među povratničkom populacijom u istim opštinama doseže čak 33%. Takođe, postoje značajne razlike u nivou siromaštva među različitim opštinama (naprimjer, u Bratuncu – 10,9% i Srebrenici - 29%). Postoji i velika zabrinutost u vezi sa socioekonomskim statusom djece, naročito u disfunkcionalnim domaćinstvima gdje je prisutno nasilje u porodici, zloupotreba droga i zanemarivanje djece, kao i zbog nedostatka podrške porodicama sa djecom sa poteškoćama u razvoju. Ovakvi slučajevi se rijetko prijavljuju centrima za socijalni rad, dok je saradnja među pružiocima usluga u različitim socijalnim sektorima i dalje slaba. Stopa upisa u predškolsko obrazovanje je veoma niska.³ Školski odbori u mješovitim školama nisu etnički izbalansirani, što potiče podjele i bojazni u zajednici. U većini škola upisana je nekolicina djece bošnjačke nacionalnosti, što doprinosi rastućem fenomenu monoetničkih škola u zemlji. Naprimjer, u Srebrenici, glavna škola koristi nastavni plan i program srpske nacionalne grupe predmeta, dok škola u Potočarima koristi bosanski.

2 Istraživanje UNDP/SRRP-a o budžetima domaćinstava i socijalnoj uključenosti

3 Oko 10%

Još jedno bitno pitanje je činjenica da prijete zatvaranje malih, tzv. "satelit" škola, koje pohađa mali broj djece. I neriješeno pitanje transporta do škola sprečava izvjestan broj djece iz ruralnih područja da pohađaju školu. Stoga postoji potreba da se ocijeni način pružanja usluga transporta, te da se daju preporuke s ciljem osiguranja jednakog pristupa obrazovanju. Osim toga, postoji bojazan u vezi sa niskim kvalitetom obrazovanja.

Svrha/cilj istraživanja

Cilj ovog dokumenta je ostvarenje UNICEF-ove projektne aktivnosti 3.5.:

3.5. Ocjena znanja, stavova i praksi, implementacija komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovirati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine

Istraživanje znanja, stavova i praksi će biti provedeno na početku i na kraju projekta, s ciljem ocjene stepena do kojeg identifikovane ciljne grupe imaju koristi od mjera koje poduzimaju lokalne vlasti u kontekstu projekta, kao i analize ponašanja među članovima zajednice. To će poslužiti kao osnova za preduzimanje aktivnosti koje imaju za cilj postići promjene u ponašanju te za kasnije ocjene uticaja projektnih intervencija. Na osnovu inicijalnih nalaza će biti izrađene komunikacijske strategije za promociju socijalne inkluzije za zajednice u regiji Birač, koje će uključiti identifikovane ciljne grupe i fokusirati se na odgovarajuće poruke i kanale komunikacije.

Ova će ocjena služiti kao osnova UNICEF-u za dobijanje ključnih informacija neophodnih za izradu komunikacijske strategije i lokalnih akcionih planova, planiranih za naredne dvije godine:

- Šta je urađeno i u kom stepenu u oblasti socijalne zaštite i inkluzije u regiji Birač?
- Koje su glavne prepreke realizaciji socijalne inkluzije u punom potencijalu/omjeru u posmatranim zajednicama, sa specijalnim naglaskom na podizanje nivoa svijesti u vezi sa socijalnom inkluzijom?
- Kako opisati postojeću situaciju u vezi sa realizacijom socijalne inkluzije u obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj skrbi, zaštiti i pravosuđu za sektore omladine i djece?
- Identifikovati ko su najčešće žrtve stereotipa, predrasuda, diskriminacije, ili tzv. žrtveni jarci. Koje su primijećene/registrovane manifestacije navedenih diskriminacijskih praksi? Šta se predlaže kao najbolji model za povećavanje tolerancije u društvu koji se može iskoristiti u novoj komunikacijskoj strategiji?
- Šta se predlaže kao najbolji model(i) za poboljšanje i punu provedbu socijalne zaštite i inkluzije, identifikovane/preporučene od strane lokalnih aktera (nosilaca promjena)?
- Kako efektivno mobilisati raspoloživa sredstva na ostvarenju socijalne zaštite djece i omladine?

Obrazloženje

Metodologija zahtijevana u glavnom projektnom dokumentu je KAP, što je skraćena na engleskom jeziku za ispitivanje znanja (engl. *knowledge*), stavova (engl. *attitude*) i prakse (engl. *practice*), koja se fokusira na procjenu toga do koje mjere su ostvarene promjene u pogledu znanja, stavova i praksi u sklopu odgovora na neku konkretnu intervenciju. Budući da je KAP kvantitativna analiza po prirodi, koja daje uopštene informacije o znanju i sociološkim varijablama, u skladu sa ishodbima aktivnosti – izrada komunikacijske strategije, bit će prikladnije upotrijebiti etnografski metod – fokus grupe umjesto KAP-a. To će nam dati uvid u znanje, stavove i prakse u konkretnom kontekstu. Stoga se predlaže metoda diskusija u fokusnim grupama (uključujući posmatranje učesnika) i intervju po upitniku.

Razlog za ovu predloženu izmjenu u metodologiji leži u činjenici da aktivnost iz glavnog projekta 2.2. predviđa analizu situacije u oblastima obrazovanja, zdravlja, socijalne skrbi, zaštite i pravosuđa na opštinskom nivou, sa fokusom na najranjivije kategorije. Analiza će obuhvatiti: (1) prikupljanje dostupnih podataka u vezi sa situacijom ranjivih grupa u svakoj opštini; (2) istraživanje i analizu dostupnih i traženih SPI usluga; (3) analizu dostupnih i traženih mehanizama za upućivanje (identifikovanje jazova koje je potrebno riješiti) i (4) istraživanje dostupnih institucionalnih mehanizama za koordinaciju i implementaciju integrisanog pristupa SPI. Ova analiza (2.2.) će osigurati dovoljno opštih podataka u vezi sa postojećim stanjem (onoga što je dostupno). Cilj provođenja kvalitativnog istraživanja je da ono posluži kao osnova za ocjenu stepena do kojeg identifikovane ciljne grupe imaju koristi od mjera koje preduzimaju lokalne vlasti i šta je ostalo da se uradi (programirati u budućnosti).

Metodologija

Metodologija za ovo istraživanje je utemeljena na analizi situacijskog konteksta, te će se konkretno sesije fokusnih grupa koncentrisati na prikupljanje mišljenja, uvjerenja, stavova o socijalnoj inkluziji/isključivanju te pristupu uslugama, počev od opštih utisaka o sadašnjem statusu, reformi, do konkretnih uvida u pogledu odabranih ranjivih grupa.

Osnovna premisa je da bila da će grupne diskusije osigurati “podatke i uvide” do kojih ne bi bilo moguće doći bez interakcije u grupnom okruženju. Slušanje drugih kako verbalizuju svoja iskustva podstiče kod ostalih učesnika naviranje sjećanja, ideja i vlastitih iskustava. To je poznato i kao grupni efekat, gdje imamo članove grupe koji se uključe u “neku vrstu efekta stvaranja lanca ili kaskada; razgovor se nadovezuje ili proizađe iz tema i izraza koji mu prethode”.⁴ Prednost ovakvih diskusija u fokusnim grupama je to da “grupni kontekst pruža ključnu priliku za istraživanje razlika i različitosti. Ne samo da će razlike izaći na vidjelo kako diskusija napreduje (i na taj način prije nego u pojedinačnim dubinskim intervjuima), nego se u grupnim diskusijama pruža i prilika da se pažnja duže zadrži na tim razlikama – da uključimo cijelu grupu, istražimo dimenzije različitosti, objasnimo ih, razmotrimo uzroke i posljedice”.⁵

Sve diskusije koje su se odvijale u fokusnim grupama su povjerljive, a svi komentari anonimni. Učesnici i posmatrači su zamoljeni da potpišu Izjavu o učestvovanju prije početka sesije.

4 Lindlof, T. R., & Taylor, B. C. (2002). *Qualitative Communication Research Methods*, 2nd Edition. Thousand Oaks, CA: Sage.

5 Jane Ritchie i Jane Lewis: *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*, Sage: London, 2003., str. 188.

Vremenski period istraživanja:

Juni-septembar 2014.

Ciljna područja i grupe:

Bratunac, Milići, Srebrenica, Vlasenica i Zvornik

Ciljne grupe u svakoj oblasti – učesnici fokusnih grupa

I Lokalne vlasti i opštinski SPI odbori	(5 fokus grupa / 30 učesnika)
II Obrazovne institucije (svi nivoi)	(5 fokus grupa / 31 učesnik)
III Pružaoci usluga iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite (centri za socijalni rad, zdravstvene institucije...)	(5 fokus grupa / 34 učesnika)
IV Djeca (osnovne škole)	(5 fokus grupa / 36 učesnika)
V Policija i pravosuđe	(5 fokus grupa / 19 učesnika)
VI Djeca i VII Roditelji	(219 anketiranih roditelja, djece sa i bez poteškoća u razvoju)

Rezultati:

Ova procjena će pomoći UNICEF-u da u narednim godinama projekta BIRAČ:

- *Uvidi nivo razvoja i komunikacijski potencijal regije Birač iz oblasti socijalne inkluzije: probleme, izazove i postignuća;*
- *Odredi nivo saradnje između lokalnih aktera prema projektu intervencije.*

KLJUČNI NALAZI I ANALIZA NALAZA

FOKUS GRUPE – kvalitativna analiza

Socijalna zaštita i inkluzija djece i mladih u regiji Birač i Bosni i Hercegovini

“Kad bi se u BiH pravila anketa šta je inkluzija i šta podrazumijeva, mislim da najmanje 70% ispitanika ne bi znalo šta je to.”

(Milići, FG5)

Većina ispitanika smatra da je postojeći zakonski okvir koji reguliše socijalnu zaštitu djeteta, kao i socijalnu inkluziju, dobar, iako nije potpun, prije svega zbog nepostojanja krovnih zakona od interesa za djecu i mlade u Bosni i Hercegovini (BiH). BiH je potpisnica svih relevantnih međunarodnih sporazuma koji tretiraju prava djece. Razvijene su sve predmetne strategije, kako na državnom tako i na nivou Republike Srpske (RS). Međutim, u konačnici, smatraju ispitanici, zakonski okvir i strateški dokumenti nisu uvezani sa krajnjim korisnikom niti sa implementatorima zakonskih obaveza (institucije, servisi...). *“Socijalna inkluzija apsolutno ne postoji u državi ovoj, pa ni na našoj opštini.”* (Vlasenica, FG1)

Glavni razlozi su, prema njihovom mišljenju, nedostatak budžetskog izdvajanja za socijalne potrebe, kao i *“nebriga države”*, što dovodi do toga da institucije ne mogu raditi svoj posao.

Primjena zakona je selektivna, zavisi od lične volje odgovornih pojedinaca i od finansijskih mogućnosti lokalnih zajednica. *“Sve se svodi na lice koje je zaposleno (u jednoj od institucija, op. aut.) koliko ono želi da učini.”* (Srebrenica, FG3) Ispitanici se dosad u praksi nisu susreli niti sa jednim primjerom sankcionisanja nepoštivanja zakona, što smatraju još jednom potvrdom svog mišljenja da socijalni sektor i inkluzija nemaju podršku države. *“Džaba ja poštujem zakon ako ga ne primjenjuje onaj prosvjetni radnik u školi.”* (Srebrenica, FG3)

Nedovoljna izdvajanja države dovode do povećanja stepena siromaštva, što rezultira ocjenom da je cijelo društvo *“ušlo”* u kategoriju ranjivog. Urušena je društvena baza, poljuljani su temelji društva. Najveće žrtve takvog stanja su ipak, ocjenjuju svi, djeca. Iako postoji Zakon o dječijoj zaštiti, smanjen je broj djece korisnika programa vakcinacije. Primijećeno je opadanje broja djece koja su dovedena na kontrolne preglede, povećava se broj djece oboljele od zaraznih bolesti, kao i broj onih koji pate od malokrvnosti.

Iako je situacija kada je u pitanju inkluzija nešto poboljšana u proteklih deset godina (o njoj se priča u medijima, u školi, putem seminara nevladinih organizacija...), u stvarnosti nije zaživjela.

Skoro svi ispitanici smatraju da je glavni krivac za to država, koja je “u haosu”: *“I taj kaos biva izgovor za nečinjenje u lokalnoj zajednici.”* (Srebrenica, FG2) Iako ispitanici, predstavnici opština, smatraju da postoji znanje o inkluziji i da se neki koraci u njenom zaživljavanju čine, ipak većina ispitanika vjeruje da “nema uvezanosti institucija, pogotovo ključnih ljudi”, što rezultira njenim postojanjem samo “na papiru”:

“Pa tu ne treba biti nešto pametan da se vidi da je... ta inkluzija više na nekakvom... relativnom nivou prisutna nego na onom suštinskom...”
(Srebrenica, FG2)

Nalazi fokus grupa u regiji Birač, dakle, pokazuju da većina učesnika fokus grupa smatra da ne postoji socijalna inkluzija niti “inkluzivna kultura”, kako na području regije Birač tako i na državnom nivou. Generalni stav jeste da je inkluzija *“k'o i sve ostalo u Bosni i Hercegovini na jednoj niskoj tački”* (Zvornik, FG1) i da mnogo ljudi *“ne zna šta je to u stvari inkluzija”* (Zvornik, FG1). Zanimljivo je da brojni ispitanici smatraju da je *“inkluzija i socijalna zaštita uključena u školama”* (Zvornik, FG2) i da *“na neki način vodimo računa o tim porodicama”* (Bratunac, FG1).

Kod dijela ispitanika prevladava pesimističan stav da je moguće promijeniti trenutne uslove jer *“nema sistemskog odgovora na ovu problematiku”* (Srebrenica, FG2). Pojedini ispitanici poput predstavnika roditelja ili predstavnika nevladinih organizacija ističu da su *“razočarani u tu inkluziju jer se toliko dugo govori o njoj a ništa se ne preduzima”* (Srebrenica, FG 3). Stav jedne od roditelja je vrlo ilustrativan: *“Ćerka mi ima cerebralnu paralizu i znam kroz šta sam sve prošla s njom... da sam na rijetke ljude nailazila koji su mi izlazili ususret i htjeli da pomognu... A sve (je) još uvijek negdje u nekom mraku u nekoj tami...”* (Zvornik, FG3)

Spomenuta nebriga “države” (pojam koji tokom razgovora označava sve nivoe vlasti kao i institucije, op. aut.) rezultira nemogućnošću lokalnih zajednica i institucija da dosljedno ili pak djelimično implementiraju suštinu i mehanizme socijalne zaštite i inkluzije. Prevladava stav da je nivo implementacije različit u različitim dijelovima države jer postoji takozvana **teritorijalna diskriminacija**. Slijedeći citat sumira slične i srodne stavove ispitanika:

“Mislim da se ovdje u Bosni i Hercegovini zaštita mladih i djece može posmatrati na dva nivoa. Posmatrano u gradskim urbanim sredinama i ruralnim sredinama, odnosno u razvijenim i nerazvijenim sredinama. Pristup svemu nije isti djeci i omladini koja žive u Sarajevu, Banjaluci, Tuzli i drugim gradovima širom Bosne i Hercegovine u odnosu na opštine koje su nerazvijene. Ništa se posebno ne dešava u njima i samim tim i djeca i mladi na neki način nemaju te mogućnosti...”
(Srebrenica, FG1)

Veza između “države” i “društva”, te djeteta sa poteškoćama u razvoju i njegovih roditelja, skoro pa da **ne postoji**. Koliko je ustvari zaživjela socijalna inkluzija u BiH, jedno je od pitanja na koje su odgovori naglašeno pesimistični:

“Znate, svi su zaokupljeni vlastitim problemima i onda slabo da iko obraća pažnju na nekog drugog, na tuđe potrebe, pa samim tim i tih lica.”
(Zvornik, FG5)

Iz svih obavljenih razgovora jasna je zabrinutost ispitanika⁶ zbog isključenosti djece i mladih u ruralnim sredinama, a sve intervencije u toj oblasti se smatraju izuzetno značajnim.⁷ Nevladin sektor igra izuzetno značajnu ulogu, odnosno aktivniji je u pružanju podrške ranjivim kategorijama, a posebno djeci i mladima, u odnosu na javni sektor.

A šta kažu djeca?

Većina ispitanika djece (FG4) na pitanje imaju li priliku da uče o različitim grupama u društvu kažu: “Ne.” Ili: “Kad bi to bilo u planu i programu, nastavnici bi to iskoristili da pitaju, to sigurno ne bi u te svrhe.” (Zvornik, FG4) “Mi radimo svašta ali nismo se doticali djece sa posebnim potrebama, jesmo skupljali para za siromašne...”
(Vlasenica, FG4)

Koji su mehanizmi za inkluziju i socijalnu zaštitu na raspolaganju članovima lokalne zajednice?

“Učiteljice, ja se zatvorim u svoja četiri zida i kukam svaki dan. Šta će biti sa tim mojim djetetom? Lijepo je dok je on kod vas, ali šta će biti sa njim sutra?”
Vlasenica, FG2

Zakonom propisane usluge i mehanizmi za ostvarivanje socijalnih prava su na raspolaganju svim članovima zajednice bez obzira na pol, rod, vjersku ili etničku pripadnost, jasna je percepcija ispitanika.

Institucije koje su prepoznali kao one koje provode postojeće mehanizme socijalne zaštite i inkluziju su škole, centri za socijalni rad, domovi zdravlja, nevladine organizacije koje se bave pitanjem inkluzije i socijalne zaštite.

Na početku i na kraju svakog procesa stoji opština, stav je ispitanika. Prema njihovom saznanju, opštine pružaju slijedeće mehanizme uključivanja: finansiranje prevoza učenika u osnovne škole, finansiranje studentskih stipendija, dodjelu pomoći za novorođenčce, pomoć nevladinom sektoru koji se bavi pitanjima mladih i osoba sa posebnim potrebama, pomoć porodicama sa četvero i više djece, obučavanje pripravnika... Korisnici socijalne pomoći imaju besplatno zdravstveno osiguranje. Kad je u pitanju uključivanje djece i mladih u bavljenje sportom, kulturom i tome slično, postoji određen broj organizacija koje svoje usluge ne naplaćuju ili to naplaćuju u minimalnim iznosima.

Međutim, iz odgovora ispitanika jasno se može uočiti da ni njima samima nije baš najjasnije koji sve mehanizmi za inkluziju i socijalnu zaštitu stoje na raspolaganju i njima i korisnicima. Ilustrativan je slijedeći stav:

⁶ Ispitanici su potcrtali važnost programa Ministarstva za porodicu, omladinu i sport RS-a kojim je obezbijeđen besplatan prevoz djece iz ruralnih područja do škola. Program se navodi kao dobar primjer intervencije koja ide sa najvišeg nivoa.

⁷ Navodi se primjer niske stope učešća predškolske djece u pripremljenoj nastavi, što je, kako ocjenjuju, isključivo posljedica siromaštva - roditelji djece ne mogu da priušte prevoz.

“...Nisu jasno definisane naše uloge u tome. Ide ta neka saradnja tih ustanova. Škola ukoliko primijeti (misli se na primjećivanje poteškoća kod djeteta, op. aut.) pošalje centru za socijalni rad. Centar za socijalni rad pošalje u centar za mentalno zdravlje. Sad nije bitno ko je kome poslao, ostvarimo mi tu negdje tu saradnju. Ali ništa po nekom... pravilu, i da možemo reći idemo na slijedeći korak. Nemamo za šta mi da se uhvatimo, crno na bijelom i da kažemo: zahtijevamo od te i te institucije...”
(Vlasenica, FG3)

Očito je da ne postoji jasno znanje koji su mehanizmi na raspolaganju ali da praksa ipak funkcioniše u jednom obimu: *“Po prirodi posla mi odradimo... dovijamo se... odradimo, izađemo ususret koliko možemo jer ipak se radi, pogotovo u ovom slučaju o djeci, a i takva je priroda posla. Ali nema jasno definisanog mehanizma.”* (Vlasenica, FG3)

Tokom razgovora u grupama većini ispitanika je prva asocijacija na ovo pitanje koji mehanizam prepoznaju bila “centar” – neki prostor, *“ustanova, jer je velika stvar kad se oni negdje nađu i kad se vršnjaci sretnu sa sličnim invaliditetima ili oštećenjima, i kad se roditelji upoznaju...”* (Zvornik, FG1). Međutim, i taj mehanizam nije dobrodošao u svakoj opštini jer *“koliko god naš načelnik bio dobar ili čovjek sa širokim pogledom, njemu se to neće svidjeti... To je priča da pravimo još jednu ustanovu.”* (Zvornik, FG1)

Mnogi ispitanici vide problem u ostvarivanju ili pristupu servisima u činjenici da roditelji ne žele prihvatiti da je njihovo dijete dijete sa poteškoćama u razvoju, pa samim tim i ne dozvoljavaju da dijete prođe postupak tzv. “kategorizacije”. Kako se sam postupak kategorizacije osoba u stanju socijalne potrebe ne provodi ili ima svoja ograničenja, ugroženima se uskraćuje čitav niz prava - od tuđe njege i pomoći, adekvatnog plana i programa za obrazovanje djece sa posebnim potrebama, pa nadalje.

Iako ima pozitivnih primjera - Centar za socijalni rad u Milićima tvrdi da su sve osobe sa poteškoćama u razvoju kategorisane na području ove opštine – u drugim opštinama smatraju da ne postoji niti popis lica u stanju potrebe niti socijalna karta. Prema riječima ispitanice iz jedne nevladine organizacije, osim Udruženja Leptir, ni centri za socijalni rad, niti škole, niti domovi zdravlja ne raspolažu kompletnim pregledom lica sa posebnim potrebama do 35 godina na području ove regije. Na području pet opština, ovo udruženje broji 276 registrovanih korisnika, a procjenjuju da je stvarni broj korisnika najmanje tri puta veći.

Neprovođenje kategorizacije se, prije svega, smatra posljedicom nedovoljne socijalne odgovornosti ljudi u institucijama koje bi trebale da organizuju te aktivnosti. Kada djeca sa poteškoćama završe osnovnu školu kao redovni đaci, kasno je za intervencije, a nisu spremna ni za daljnje školovanje prilagođeno djeci s invaliditetom. *“Uglavnom se sve svodi na dijagnostiku problema. Ostvarivanje tih prava iz socijalne zaštite u smislu nekih materijalnih prava i pravnih, dok izostaje onaj dio koji se tiče psiholoških razvojnih potreba.”* (Milići, FG3)

Ali ni kategorizacija nije odgovor na problem: *“Jako malo se u našem gradu daje značaj djeci koja su kategorisana... Centar za socijalni rad uplaćuje za tuđu njegu i pomoć i tu se negdje taj rad s tom djecom završava. Istina je da sa njima niko i ne radi. U Centru za socijalni rad su preopterećeni poslom, a mi opet ovamo u Centru za mentalno zdravlje radimo neke druge poslove...”* (Zvornik, FG3)

Kao jedan od mehanizama inkluzije koji funkcioniše ispitanici prepoznaju nastavu i obrazovni sistem uopšte, uključujući i vrtiće. Međutim, kada govore o kvalitetu procesa socijalne inkluzije u obrazovnim institucijama, mišljenja su im podijeljena i njihov govorni jezik često odražava predrasude.

Ilustrativan je slijedeći citat iz Zbornika, FG2: *“...U vrtiću u skoro svim grupama imaju uključena i djeca sa posebnim potrebama. Tako da ih prihvatamo. Jesu otežani uslovi rada u toj grupi. Trpe djeca koja rastu sasvim normalno... Vaspitač mora da se posveti tom djetetu sa posebnim potrebama više no ostaloj djeci u grupi. To iziskuje previše napora, opterećenja ali, naravno, moraju se i ta djeca uključiti.”*

Zaključak je da, iako postoje mehanizmi koji bi trebali da obezbijede uključenje ranjivih kategorija - zakoni, strategije, protokoli/pravilnici..., stepen znanja o njima a i primjene je nizak. Jedini stvarni trenutno funkcionišući mehanizam je, citiramo, *“samoinicijativa pojedinca koji vodi ustanovu i njegov senzibilitet”*. Odnosno, kako je predstavnik Centra za mentalno zdravlje iz Milića naveo, primjenjuje se mehanizam *“krpljenja rupa”*. Međutim, taj mehanizam funkcioniše kada su lakši slučajevi u pitanju. Ako je slučaj kompleksniji i zahtijeva koordinaciju rada više aktera, *“onda ste prosto nemoćni”*.⁸

Kao i u prošlim pitanjima, i za ovo odgovor leži, smatraju ispitanici, u novcu, tačnije u nedostatku novca. *“Sve se vrti oko materijalnog.”* (Milići, FG1) I onda je osoblje institucija i škola primorano da radi samo kad mora i koliko može: *“Uglavnom su sveli na to da kad se desi problem (on) se riješi privremeno i nastavi se raščičavati neki drugi problem... sve je ad hoc.”* (Milići, FG1)

Iako u nekim opštinama postoje izdvojena budžetska sredstva za socijalna izdvajanja, ispitanici nisu sigurni kad i da li ih uopšte mogu utrošiti. Kako ističu u FG1 Milići *“u budžetu Opštine imali smo svoj budžet. I smanje nam sredstva, mi praktično to znamo svi, jel’, da ne raspoložemo odobrenim budžetom jer tih para nema... Ja se suzdržim, stisnem sve i ne naručim, pa mi onda (misli se na Opštinu, op. aut.) kaže: ‘Ovde niste potrošili, to ne može biti odobreno, biće smanjeno’ (u idućem budžetu op. aut.). To je van pameti.”*

A šta kažu djeca?

*Nema to što nama treba uopšte, što mi želimo da upišemo naprimjer ili želimo tu da radimo. Nema toga.
(Srebrenica, FG4)*

*Ovaj grad zarasta polahko. Neće ništa ostati od njega.
(Srebrenica, FG4)*

*Šuma će nas pojesti.
Mi smo bukvalno u rupi.
(Srebrenica, FG4)*

⁸ Dat je primjer maloljetnog djeteta koje je hiperaktivno i sa blagom mentalnom retardacijom. Roditelji koji i sami pate od određenih tegoba, ne daju djetetu propisanu terapiju, kažnjavaju ga fizički. Dijete ima problem socijalizacije u školi. Cijela zajednica je blokirana pred ovim problemom kojeg pružaoci usluga jednostavno ne mogu da riješe.

Ocjena efikasnosti usluga u sektorima obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite i pravde za mlade i djecu, u smislu inkluzije i zaštite

“Ljudi tu daju sve od sebe da bi radili ali jednostavno nemaju adekvatne uslove za rad.”

Bratunac, FG1

Efikasnost usluga u svim navedenim sektorima nije adekvatna i vrlo je ograničena, stav je svih ispitanika. Razlozi su višestruki a njihov uzrok je vanjska okolnost na koju ispitanici tvrde da nemaju uticaj: nedostatak materijalne podrške od strane države/opštine koji se pak reflektuje na doslovce sve, od loših alata i neprilagodljivih objekata u kojima rade, do nemogućnosti zapošljavanja adekvatnog kadra.

Učesnici fokus grupa naročito su izrazili veliko nezadovoljstvo uslugama domova zdravlja i posebno sistemom porodične zaštite. Sistem nije prilagođen korisniku i u tom smislu poseban problem imaju porodice koje žive u ruralnim područjima. Predstavnici sektora zdravstvene zaštite naglašavaju ograničenost mogućnosti za terenski rad, kao i nedostatak određenih kadrova. **Naprimjer, u Bratuncu Dom zdravlja nema zaposlenog psihologa, a u Srebrenici Dom zdravlja ima sve potrebno za medicinsku njegu nepokretnih osoba (kolica, krevete...) ali na četvrtom spratu.**

“Naši uslovi kompletne zdravstvene zaštite za sve kategorije su loši... Prije svega zbog same loše zgrade Doma zdravlja... ljudi tu daju sve od sebe da bi radili ali jednostavno nemaju adekvatne uslove za rad.”

(Bratunac, FG1)

U sektoru socijalne zaštite osnovna prava su zagantovana i o njima je govoreno u prethodnom poglavlju. Kada su u pitanju dodatna prava koja se regulišu odlukama Skupštine Opštine, njihovo ostvarivanje zavisi od sredstava koja ima na raspolaganju, a takođe je Skupština nadležna za definisanje kriterijuma za njihovo ostvarivanje. Osobe u stanju socijalne potrebe a koje žive u ruralnim područjima, nekad i po 20 ili 30 kilometara udaljenim od centra opštine, najčešće nemaju mogućnosti da dođu u Opštinu/instituciju jer nemaju nikakav prevoz. Naveden je jedan pozitivni primjer dobre saradnje u Bratuncu: zahvaljujući saradnji nevladinog sektora i Doma zdravlja u Bratuncu nabavljeno je sanitetsko vozilo, zahvaljujući čemu će biti organizovan terenski rad koji do tada nije bio moguć.

Efikasnost obrazovnog sistema u području inkluzije tema je o kojoj su ispitanici najviše govorili. I ona je od strane skoro svih ispitanika ocijenjena kao loša.

Kao jednu od prvih i najčešćih prepreka efikasnosti obrazovnog sistema u polju inkluzije ispitanici prepoznaju “neukost/neobrazovanost” roditelja i njihovu nespremnost da se suoče sa činjenicom da dijete ima poteškoće u razvoju.

“Imamo dječaka sa hiperaktivnošću i lakšom mentalnom retardacijom koji je žrtva porodičnog nasilja. Roditelji jednostavno nemaju dovoljan kapacitet i oni pokušavaju taj njegov problem da riješe vaspitnom metodom, nasiljem, batinama... izbjegavaju da mu daju lijekove koje smo mi iz Centra predložili i objasnili. Psihoedukacija nije pomogla jer ti roditelji nemaju kapacitet.... U nekim situacijama ostanemo nemoćni jer mi iz Centra za mentalno zdravlje ne možemo da stopiramo. Mi možemo da prijavimo gdje treba i mi to svakako i uradimo, ali nekako nam se ti slučajevi uvijek vraćaju i uvijek smo na početku.”

(Milići, FG3)

Potom nedostatak stručnog kadra. Iako su svjesni da logopedi defektolozi i ostalo stručno osoblje ne čini inkluziju, ono je ipak neophodno po njihovom mišljenju. *“... Niti smo mi dovoljno stručni da takvoj djeci... pružimo pomoć, niti imamo posebno programe, niti imamo kategorizaciju. Meni se čini da bi trebalo prvo poraditi na tome da podignemo svijest roditelja.”* (Zvornik, FG2)

Osim što nemaju adekvatnog kadra (logopedi, oligofrenolozi itd.) mnogi ispitanici smatraju da postojeći kadar koji radi u školama nije dovoljno kvalifikovan, a ni motivisan, posebno ne u oblasti inkluzije djece. Djeca završavaju školu potpuno nepripremljena za tržište rada. *“Radio sam ja u nastavi i u redovnom odjeljenju gdje je bilo učenika sa ovim posebnim potrebama... Znam da oni rade sa skraćenim programom... i ne izučavaju sve predmete kao ovi redovni učenici. Međutim kad dođeš... praktično da radiš - to se svodi otprilike da te učenike... stave u jednu klupu, daju im nešto i - hajte vi radite da mi radimo sa ovim ostalim učenicima.”* (Zvornik, FG2)

Ispitanici koji rade u obrazovnim institucijama naglašavaju da, svjesni nemogućnosti da škole zaposle stručni kadar, često predlažu da se njih šalje na stručno usavršavanje, da dobiju dodatne vještine, kompetencije, kako bi bolje radili sa djecom sa poteškoćama u razvoju. *“Radim 15 godina u ovoj školi, 16. je godina, i tvrdim... odgovorno, da nije bilo obuke u tom smislu!”* (Misli se na obuku o inkluziji, op. aut.) (Vlasenica, FG2)

Nedostatak edukacije o inkluziji i programima koje ona podrazumijeva čest je problem kod postojećeg kadra koji ne zna kako da ispoštuje zakonske norme o inkluzivnom školovanju: *“Evo konkretno, osnovna škola... ima specijalno odjeljenje, ima inkluzivnu nastavu i po prilagođenom programu dijete treba da dobije peticu. Nastavnica dobila nervni slom. Kako će dobiti pet? Kako će proći odličnim kad on njima nije ni za dvojke? I logoped... psiholog i pedagog objašnjavaju da je to prilagođeni program. Šta ću ja reći (ispitanik citira nastavnicu, op. aut.) onom djetetu ‘normalnom’? Kako će on dobiti pet kao i ovaj što je naučio cijelu pjesmicu...?”* (Srebrenica, FG2)

Inkluzivna praksa u obrazovanju, sudeći po stavovima i iskustvima ispitanika, izgleda, počiva na individualcima i spremnosti individualaca za dodatne napore: *“... Dok je moja S. išla u školu samo sam nailazila na zid, od razrednog starješine pa nadalje. Nikad nije im'o niko neku želju i nešto da se žrtvuje za to moje dijete pored mene... Dok je išla u specijalnu školu učiteljica joj je bila Z.K., divna osoba. Nije defektolog... ona se žrtvovala, ona je moju S. opismenila.”* (Zvornik, FG3)

I sektor pravde je ocijenjen kao neefikasan i spor: *“Ako imaš novac imaš i pravdu.”* (Srebrenica, FG3) Kada je u pitanju pristup pravdi, svi pripadnici policije su jednoglasni u ocjeni da sve kategorije stanovništva imaju jednak pristup. Sigurno je da se ne ostvaruju sva zagarantovana prava i da se ne ispunjavaju sve obaveze prema ranjivim kategorijama. Jedan dio ispitanika smatra da su uzrok, barem djelimično, i određene predrasude koje društvo gaji. Međutim, ne postoji evidencija koja bi pokazala kakva je situacija tačno. Najčešće su žalbe u oblasti zapošljavanja, posebno su istaknuli ispitanici iz Vlasenice, ali kao ni u jednoj drugoj opštini, nema tačnih podataka.

Kada je u pitanju pristup pravdi, insistira se na tome da se slučajevi u koje su uključene etničke manjine rješavaju prioritetno i čak i brže, upravo zbog osjetljivosti koja je prisutna. Pristup djece obrazovanju u Konjević polju se tumači kao izvanredna situacija u kojoj se traži nešto više u odnosu na ono što zakon propisuje, odnosno u kojoj strane svaka na svoj način tumače zakon.

Kao glavne prepreke koje utiču na pristup pravdi u regiji Birač kada su u pitanju ranjive kategorije ispitanici navode visinu administrativnih taksi i lokaciju sudova.

Ko su najčešći korisnici sistema zaštite i zašto baš ta/te grupe?

Dvije osnovne grupe korisnika su prepoznate kao najčešći tipovi u praksi: fizički onesposobljena lica i ekonomsko ugroženi. Pripadnici ove dvije grupe su i stari, mladi, djeca, djeca sa posebnim potrebama... Stara i iznemogla lica su često ugrožena, jer najčešće ostaju nakon odlaska mlađih članova porodice, koji zbog nemogućnosti zapošljavanja masovno napuštaju regiju. Oko 76% korisnika svih usluga u Domu zdravlja Bratunac je upravo gerijatrijska populacija. Centar za mentalno zdravlje iz Milića je naglasio porast broja korisnika koji su pod pritiskom egzistencijalnih problema. Teško se odlučuju na traženje pomoći, a radi se o grupi koja je izuzetno ugrožena.

A šta kažu djeca?

*Ne govorim nikada probleme profesoru.
(Zvornik, FG4)*

*U mom slučaju nikome nisam se obrać'o u školi jer nemam ja neki kredit od tih profesora da bi meni neko pomog'o.
(Zvornik, FG4)*

*Pa u srednjoj teško da bi neki profesor pomog'o. Više gledaju svoje probleme, kako da riješe svoje, ne tuđe.
(Zvornik, FG4)*

*Osnovna je najjača na svijetu, pogotovo 8. i 9. razred, to ništa ti ne radiš, baš te briga, ja ništa nisam naučio u osnovnoj školi, bio sam odličan. Sad, ja se satra' od učenja za 4, pa gdje to ima... Ja se ni ne sjećam osnovne škole... nikakvih problema ja nisam im'o u osnovnoj. Ko je onako malo strožiji profesor, nastavnik, budeš dobar sa njim, i to. Prije u osnovnoj školi kad je prosjek, recimo, 4,30 ili 4,20, profesor samo zaključi 5 ako si dobar bio, a 'vamo u srednjoj ti ne možeš imat' 5 ako ti nije prosjek ocjena 4,50, nikako, ni u kom slučaju znači, kol'ko god se on trudio da da, to je nemoguće. Eto. To me jedino nervira u srednjoj ono baš, tako da je u osnovnoj najjače, ja bi' se vratio u osnovnu još 4 godine.
(Zvornik, FG4)*

Komunikacija s javnošću: na koji način se prenosi poruka o dostupnim uslugama potencijalnim korisnicima, da li su korisnici upoznati sa mehanizmima i uslugama i da li se korisnicima stavlja na uvid pregled dostupnih usluga u oblasti zaštite i inkluzije?

*“Znam slučaj učenika koji je imao problem sa sluhom, gdje je sam učenik izjavio:
‘Samo da mi je srednju školu završiti, neću nigdje iz kuće izaći.’”
Vlasenica, FG2*

Ne postoji jedinstveni stav među ispitanicima o tome postoje li opštinske i institucionalne strategije/smjernice za komunikaciju s javnošću.

Ne postoji sistem prenosa informacija o mehanizmima i uslugama socijalne zaštite i inkluzije potencijalnim ili stalnim korisnicima.

Ako i posjeduju znanje o strateškom komunikacijskom dokumentu, ono je površno i nije od stvarne koristi za njihov rad. Mnogo su više upoznati sa alatima za komunikaciju i spremno ih navode: *web* stranice opštine, opštinski informativni bilteni, radijske i televizijske emisije. No oglasne table, telefonski razgovori, kao i usmeni razgovori licem u lice, i dalje su glavna sredstva komunikacije sa korisnicima (potencijalnim i/ili stalnim), kao i informisanja. Čak i pasivni oblici komunikacije oglasnim pločama nisu bez rizika. Postavljanje oglasa nevladinih organizacija može imati i ekonomske posljedice: *“Znači, imaju taj nevladin sektor, imaju te neke svoje projekte... ja sam odma' tamo zalijepila (misli se na poster, op.aut.), B. sam dala gdje će na lipu kod X kafane dole gdje se svraća. Kaže on meni: ‘Jesi ti normalna?’, njemu će opasti promet. Pa i ako hoće, idi zalijepi, i odnio je i zalijepio.”* (Srebrenica, FG3)

Jedinstvenog sistema za širenje informacija, kao što je, naprimjer, javno dostupan direktorij sa popisom svih usluga i mehanizama za socijalnu zaštitu i inkluziju koji su dostupni građanima, nema niti jedna opština. Ispitanici smatraju da to i ne predstavlja veliki problem, s obzirom da dolaze iz *malih sredina gdje se sve čuje* ali smatraju da se treba više pažnje posvetiti informisanju i komunikaciji. Izvještaji i analize dostavljaju resornim ministarstvima i skupštinama opština jer je taj vid transparentnosti zakonska obaveza javnih ustanova. Nevladine organizacije su se izjasnile da razvijaju planove koji se tiču odnosa sa javnošću u okviru određenih projekata. Treći sektor je aktivan i kada su u pitanju društvene mreže - a Facebook je veoma popularan među korisnicima, jer često predstavlja jedini vid društvenog života. Sa predsjednicima mjesnih zajednica se komunicira putem poštanskih sandučića koji su za njih postavljeni u zgradi opštine.

Na pitanje kako prenose poruku o uslugama potencijalnim korisnicima, mnogi ispitanici su kazali “nikako”, “niko se ne bavi tim” (Vlasenica, FG1) ili *samo kad moraju*. Dio njih koristi *web* stranice, medije, e-mail komunikaciju, usluge mjesnih zajednica, a oglasne table u instituciji za obavještanje o isplatama socijalnih dodataka i sl .

*“To se može posmatrati od ustanove do ustanove. Određeni broj njih nema urađene ni svoje afiše ili nešto u čemu kažu - mi pružamo ove usluge da bismo dali građanima da vide šta to ko nudi od tih ustanova. Nekad smo mi imali te afiše po odjeljenjima i znali smo da u odjeljenju za službenu djelatnost ima ta služba, i oni rade to, to i to... kontakt telefoni, i da građani imaju pred sobom neki set, odnosno pregled usluga koje im ti pružaš i kako i pod kojim uslovima možeš dobiti informaciju. Međutim, to je nekad bilo a sad nije ažurirano...”
(Srebrenica, FG1)*

Većina ispitanika ističe da njihovi korisnici dolaze iz najranjivijih i najsiromašnijih kategorija stanovništva. I kao takvi žive u ruralnim područjima u kojima često nemaju ni mobilni signal niti kompjuter za *e-mail* komunikaciju, a komunikacija im nije glavna briga: “Vjerujte, najviše kažu da im je hrane.” (Zvornik FG3) Kao najsigurnije i najbolje kanale prenošenja informacija smatraju direktni kontakt sa korisnikom i radijske emisije.

Zaključak sa svih fokus grupa jeste da je bolja, češća i sistematičnija komunikacija izuzetno potrebna jer bi tako rezultirala i boljom inkluzijom.

Stav je ispitanika da nivo znanja/upoznatosti o socijalnoj zaštiti i inkluziji među zaposlenicima institucija koji se njima bave, nastavnim osobljem ali i djecom nije dovoljno visok.

***“Manje su upoznata djeca nego zaposleni, ali sa djecom to ide lako i lakše...
Jer su to djeca i nisu stigli još k'o ovi odrasli da se ograniče toliko. Ali odrasli se
kontinuirano upoznaju sa tim stvarima a svaki put zvuče kao da to prvi put
čuju... Mi u školi bukvalno prolazimo kroz mali milion edukacija nevladinog
sektora... ali svaki put oni (misli se na nastavnike, op. aut.) imaju ista pitanja i mi
svaki put isto govorimo i svaki put je nivo iznenađenosti isti.”***

(Bratunac, FG2)

Sudeći po odgovorima, ispitanici iz grupe 5 (policija, pravosuđe i dr.) najmanje su dobili znanja iz oblasti inkluzije: “...Nismo upoznati u našoj instituciji. Nismo dosad imali neka predavanja niti nešto konkretno vezano za takve slučajeve.” (Zvornik, FG5) “...Za ovih 10-ak godina koliko radim u pravosuđu mislim da je ovo (misli se na razgovor u fokus grupi, op. aut.) prva ovakva.” (Zvornik, FG5)

Prema mišljenju ispitanika, djeca, učenici, takođe ne poznaju dobro teme socijalne inkluzije, što dovodi često i do nerazumijevanja potreba učenika sa poteškoćama u razvoju i neprihvatanja drugih i drugačijih. Smatraju da djeca ne nose “senzibilitet” za druge i drugačije “iz kuće” te da niti nastavni plan i program, kao ni nastavni kadar, ne njeguju kulturu inkluzije, što dovodi do odbacivanja djece sa poteškoćama u razvoju: “Znam slučaj učenika koji je imao problem sa sluhom, gdje je sam učenik izjavio: ‘Samo da mi je srednju školu završiti, neću nigdje iz kuće izaći.’” (Vlasenica, FG2)

Iako neki od ispitanika spominju slučajeve iz prakse gdje djeca bez poteškoća u razvoju podržavaju učenike sa poteškoćama (slučaj djevojčice koja ima slušne poteškoće i koju su učenici iz njenog razreda u osnovnoj školi podržavali tokom nastave), nisu sigurni koliko djeca bez poteškoća imaju saznanja o problemu osoba sa poteškoćama.

A šta kažu djeca?

Pa recimo, kada ostanemo u učionici, tj. kada treba da izađem, izađu svi osim mene, obično su me zaključavali u učionicu da, eto, budem sigurnija... Ili ostave ključ kod mene, pa ja pazim da neko ne ulazi u učionicu. U suštini, ja uvijek ostanem sama u učionici, a ovi ostali izađu napolje.

Kako si se ti osjećala zbog toga?

Ispočetka mi je bilo krivo ali poslije, s vremenom sam se navikla na to i poslije mi je bilo svejedno.

(Milići, FG4)

Postojanje predrasuda i stereotipa o ugroženim kategorijama stanovništva

“Kod nas postoje predrasude i stereotipi vezano za sve. Sve, sve, sve. Od etničkih pa do ranjivih kategorija, znači sve su tu. Mi možemo biti predmet jednog sociološkog istraživanja.”
(Bratunac, FG2)

Svi ispitanici tvrde da predrasude i stereotipi (elementi koji negativno utiču na socijalnu inkluziju u društvu) o drugima, drugačijima, postoje u regiji Birač i društvu uopšte, da su postojali i ranije, i da će ih još dugo biti... Većina vjeruje da oni nastaju u porodici kao osnovnoj ćeliji društva i prenose se na djecu i dječiji način razmišljanja. Ali ne oslobađaju krivice za nastanak predrasuda ni odrasle.

Najčešći stereotipi, mišljenje je većine ispitanika, u vezi su sa etničkom pripadnošću. *“Ne toliko među djecom, koliko među odraslima, i to je tužno kad vidite kako se djeca super slažu dok se odrasli ne umiješaju.”* (Bratunac, FG2) Život u gradovima to svakako odslikava, ako je suditi po primjerima iz prakse i sljedeće scene koju su predočili: *“Noć, grad Srebrenica, kafići, Bošnjaci i Srbi se ne druže... Mi šutimo. Kad neko dođe i kaže: ‘Vama je lijepo’, nije nam lijepo.”* (Srebrenica, FG1)

Potom iskustva iz prakse pokazuju ispitanicima da su izražene predrasude djece prema djeci i osobama sa invaliditetom *“Većina ljudi... ne smatra da ovaj svijet pripada i njima i da oni pripadaju ovom svijetu, nego prosto kao da su ljudi (osobe sa invaliditetom, op. aut.) sa neke druge planete...”* (Bratunac, FG2)

Odbojnost prema siromašnjoj djeci, etiketiranje djece razvedenih roditelja, nefleksibilnost i nerazumijevanje roditelja prema tuđoj djeci... samo su neki od brojnih primjera predrasuda i stereotipa u ovih pet zajednica. Ispitanici iz Srebrenice su istaknuli i pojavu jedne nove predrasude – prema djeci čiji roditelji rade u opštini, tzv. **“djeci opštinaru”**: *“... Koliko smo mi siromašna sredina da je raditi u opštini u Srebrenici postala stvar.”* (Srebrenica, FG2)

Djeca sa posebnim potrebama su često predmet ismijavanja među ostalom djecom. Interesantna je primjedba jedne učesnice da uspjeh u školi ne povlači razumijevanje djeteta prema djeci sa posebnim potrebama - navođeni su primjeri da djeca koja ostvaruju čak sjajne rezultate imaju veliki problem u prihvatanju drugih.

Posljedice predrasuda i stereotipa društva brojne su i teško iskorjenjive.

Pojedini ispitanici posebno osjećaju kroz svoj rad i pojavu stigmatizovanja porodica sa djecom sa poteškoćama u razvoju ali i pojavu “autostigmatizacije”: *“Primjer jedne autistične djevojke... stigma od strane porodice... Ja sam radila u patronažnoj službi i išla sam kući davati injekcije jednoj takvoj djevojčici jer nisu htjeli da je dovedu u dom zdravlja da je vide ljudi.”* (Zvornik, FG3)

Još jedna primijećena posljedica jeste i pojava “relativizacije” problema: *“Sve se relativizuje, svaki slučaj incesta, nasilja, seksualnog zlostavljanja... automatski se u socijalnoj sredini relativizujemo. Evo konkretno u Milićima, ako se žena spašavala od muža nasilnika pa otišla u sigurnu kuću obavezno je pritisak sredine da je ona od njega ukrala neke pare pa je pobjegla tamo da sačuva pare.”* (Milići, FG3)

Kao mehanizme kojima se bore protiv uticaja predrasuda i stereotipa u sredini i institucijama ispitanici spominju: predavanja, individualne razgovore, časove odjeljenske zajednice, forum sigurnosti... Kada su u pitanju pružaoci zdravstvene i socijalne zaštite, zakonom su utvrđena pravila i zakon ne dozvoljava diskriminaciju u smislu odabira korisnika ili uskraćivanja prava, ali nažalost, na nivou ličnih odnosa je drugačija situacija.

Lokalne uprave ističu postojanja komisija kao što su za ravnopravnost polova, komisija za vjerska prava, forum sigurnosti, komisija za djela počinjena iz predrasuda. Međutim, da bi komisija mogla da sankcioniše počinioca, neophodno je da postoji zahtjev i pritužba. Iako svjedoci teških riječi, članovi komisija su nikad ili rijetko bili u prilici da potegnu pitanje sankcionisanja siledžijstva ili diskriminacije po bilo kom osnovu. Ljudi se uglavnom ne žale, a komisija nije ovlaštena da djeluje po automatizmu.

Međutim, autori ovog istraživanja zapazili su da jedan dio ispitanika uopšte ne vlada ispravno definicijama i pojmovima predrasude i stereotipi. Naime, čak i kad žele istaknuti pozitivan slučaj iz prakse koji pokazuje da suživot može pomoći prevazilaženju etničkih i nacionalnih predrasuda među djecom, sam jezik kojim opisuju primjer pun je predrasuda. Slijedeći primjer je izuzetno ilustrativan:

“Imam 7 Bošnjaka u razredu od 23 učenika, i sada su fino dobrovoljno pristali svi, niko ih nije tjerao, kaže: ‘Mi hoćemo, učiteljice, na pravoslavnoj vjeronauci da ostanemo, što mi taj jedan čas da hodamo tu, da ne znamo šta ćemo od sebe, nama su roditelji dopustili.’ I tako oni sjede, ja ostanem nekad s njima, da ne prave neki problem, ja sjednem ondje, oni tako divno slušaju pravoslavnog vjeroučitelja da su na kraju i ova djeca srpske vjeroispovijesti rekla: ‘Učiteljice, pa onda i mi želimo kod njih da odemo, da vidimo sad kakva je njihova, jer oni imaju ponedjeljkom pretčas, da vidimo kako oni’, jer su ovi njima objašnjavali, naš je mlad taj predavač što predaje vjeronauku, pa govore i mi ćemo doći. Znači to je to, nema to, što ste malo prije postavili pitanje da li je neko po toj vjerskoj osnovi, nema toga kod djece, samo mogu roditelji da, da, da nešto zatruju, da tako kažem.”

(Vlasenica, FG2)

Kampanje za razbijanje predrasuda, za obrazovanje ljudi neophodne su, smatraju ispitanici *“Treba malo veću kampanju napraviti i to da konstantno traje. Uvijek pričati, pričati sa svima. Ja kad pođem u udruženje mene sretne dosta ljudi čak obrazovanih a kažu: ‘A ti sa svojim budalama?’... Kažu meni: ‘Ti sa njima kroz grad prođeš, kako te nije sramota?’”* (Zvornik, FG3)

Da li pripadnici svih etničkih skupina u ispitivanim zajednicama imaju isti pristup uslugama socijalne i zdravstvene zaštite, odnosno svim pripadajućim uslugama? Prema mišljenju ispitanika pripadnost jednoj etničkoj grupi nije prepreka za ostvarivanje prava. Najčešći problem je u tome što su česti slučajevi da lična dokumenta pripadnika zajednice nisu izdata na području opštine; mjesto boravka je u drugoj opštini, tako da građani te zajednice nemaju pravo na određene usluge. U Srebrenici, prema tvrdnjama ispitanika, postoji određena senzibilnost osoblja javnih ustanova, pa tako npr. Dom zdravlja pruža usluge bez obzira na registrovanost na području opštine.

Analizirajući odgovore ispitanika nameće se zaključak da postoji svijest o neophodnosti poštovanja zakona kada je u pitanju jednak pristup uslugama.

A šta kažu djeca?

Imamo jednu drugaricu u razredu koja ni sa kim ni ne priča, kako ćemo je prihvatiti kad neće ni da priča?

(Zvornik, FG4)

Deca (misli se na djecu sa invaliditetom, op. aut.) obično provode vreme kod dežurnog, naprimer na velikom odmoru, oni provode vreme unutra kod dežurnog i kad god, uvek, ko god je unutra sa njima sasvim normalno i pričamo i sve, nikad ih ne bismo odbacili. Mada se nekad pojave neka deca koja ih zadirkuju i sve, ali uvek budu kažnjena kada budu prijavljena. Ali ja nikad ne bih tako nešto uradila zato što ne vidim ih drugačije ako imaju posebne potrebe, ne treba ih odbacivati, ne treba da ih izolujemo iz našeg društva.

(Bratunac, FG4)

Imamo mi u razredu jednog dječaka, on je sa posebnim potrebama, ovaj, i sa njim se svi normalno družimo, on ide sve sa nama i na veliki odmor, sve se sa nama družiti, i nastavnici sa njim drugačije postupaju, ovaj, drugo gradivo njima zadaju. I svi se normalno družimo sa njima, samo neki, neki u razredu njih zezaju i nekad tako neće da se družite sa tim dječakom ali mi većina se družimo sa njim.

... Pa zato što njegovi roditelji ne žele da on ide u to specijalno odjeljenje, zato oni njega, onaj, zezaju, zato što je njegova majka, ona neće da ide u specijalno odjeljenje, onda njemu kažu da on treba da ide u specijalno odjeljenje i tako, nekad zbog toga često on plače.

(Bratunac, FG4)

... Ja obično na velikom odmoru primetim, naprimer, kad nekog iz specijalnog odeljenja zezaju... Naprimer, priđu im pa im govore: 'Specijalci', nekusne tako šale, onda oni počnu da ih ganjaju, njima je to zanimljivo kad oni kao njih jure pa oni onda beže i smeju im se naglas... Vidi se da se osećaju loše... Meni je to jako smetalo kad vidim kako ih tako diraju i zezaju jer oni iskreno ne treba da budu izolovani, oni treba sa nama da se družite, nisu ništa drugačiji od nas. Iako imaju te tako posebne potrebe oni uopšte nisu drugačiji, ne treba da ih izolujemo.

(Bratunac, FG4)

Oni (djeca sa poteškoćama iz specijalnog odjeljenja, op. aut.) sami provode ja mislim vrijeme sa tim psihologom... I nekako na velikim odmorima oni imaju tu svoju grupu i sami tako idu i na veliki odmor...

(Bratunac, FG4)

Prijedlozi za kampanje promocije socijalne inkluzije

*“Ja bih promovisala ljubav.”
(Srebrenica, FG2)*

Svi ispitanici u četiri fokus grupe odraslih ispitanika smatraju da su kampanje za promociju socijalne inkluzije neophodne. Kampanje bi, prema preovladavajućem mišljenju, prvenstveno trebale biti medijske i edukativne, da promovišu pozitivne primjere, da potiču socijalizaciju, da inspirišu porodice i ljude općenito da “izlaze van”, da se bore protiv stereotipa. Naročito, ističu ispitanici, dio kampanje treba usmjeriti na razbijanje “stereotipnog mišljenja o djeci sa posebnim potrebama, da se eliminiše sve ono što smo govorili, da je sramota...” (Zvornik, FG2)

Uključenje medija u kampanje, organizovanje tribina, radionica, edukacija nastavnika, roditelja, priredbe, rukotvorine i promotivni materijal za prodaju, samo su neki od navedenih elemenata željenih kampanja. “... Raditi na promociji mogućih usluga koje Srebrenici pruža Opština... Svaki dan jedna mjesna zajednica...” (Srebrenica, FG1)

*“Ja bih promovisala ljubav, pod broj jedan. Ja bih promovisala pripadnost. Ja bih promovisala vrednost. Promovisala bih decu koja su primer. Dala bih prostora onima koji imaju šta za pokazati a bili su izloženi svim ovim stvarima, ljubavi, pripadnosti i poverenju... Imam iskustvo... roditelji dovode dva deteta, starije i mlađe. Oba sa teškim govornim problemom, koji su na početku ulazili u vrtić ono s pola noge, sklanjajući se od ovih koji govore. A evo sad imam tog dečaka već godinu dana koji će sad u školi, koji mi kaže: ‘De si ba, direktorice, joj ja ću ti u školu, još danas sam ti u vrtiću.’”
(Srebrenica, FG2)*

A šta kažu djeca?

*Mislím, ne trebamo da živimo od prošlosti. Treba da se fokusiramo na budućnost da bude još bolje nego što je bilo jer uvijek može bolje.
(Srebrenica, FG4)*

UPITNICI - KVANTITATIVNA ANALIZA PRIKUPLJENIH PODATAKA

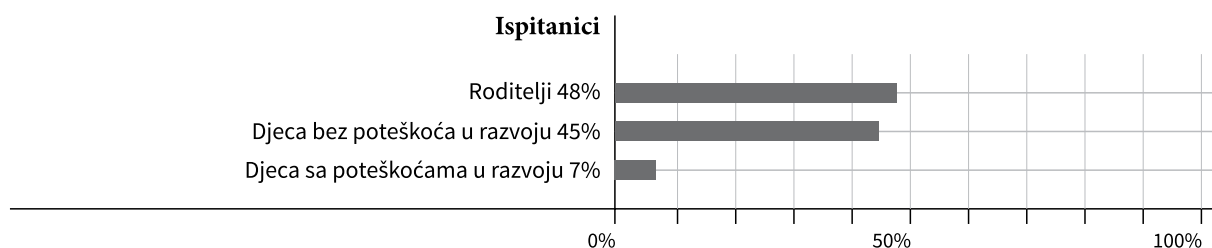
Kroz tri različita upitnika, prilagođena ciljnim grupama “roditelji”, “djeca bez poteškoća u razvoju” i “djeca sa poteškoćama u razvoju”, prikupljeni su podaci od ukupno 219 ispitanika (105 roditelja, 98 učenika bez poteškoća i 16 učenika sa poteškoćama u razvoju) koji se odnose na socijalnu inkluziju učenika u lokalnu zajednicu, sa naglaskom na inkluziju u školi. Ovom tehnikom prikupljanja podataka obuhvaćeno je kompletno područje regije Birač, koju čine opštine: Zvornik, Milići, Bratunac, Srebrenica i Vlasenica.

Takođe, važno je napomenuti da smo prilikom kreiranja upitnika koristili govorni, ponekad žargonski (kolo-kvijalni) jezik kako bi ispitanicima postavljeno pitanje bilo što jasnije, te ćemo, u skladu sa navedenim, prilikom kvantitativne analize podataka ostati dosljedni terminologiji korištenoj u upitnicima.

Odgovori su kodirani i obrađeni pomoću programa SPSS.⁹

Slijedi opis uzorka:

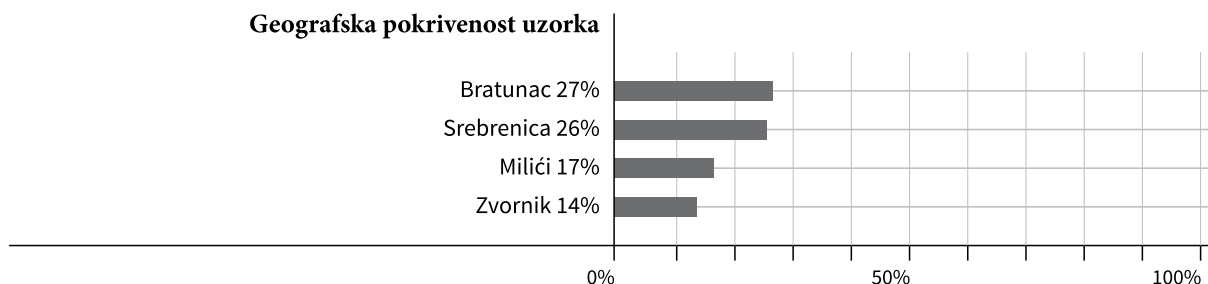
Populacija	Ispitanici/ frekvencija uzorka	Izraženo u procentima
Roditelji	105	48%
Djeca sa poteškoćama u razvoju	16	7%
Djeca bez poteškoća u razvoju	98	45%

⁹ SPSS je programski paket namijenjen statističkoj analizi podataka. Razvijen je krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća na američkom fakultetu Stanford s ciljem analiziranja podataka o ljudima, njihovim mišljenjima, stavovima i ponašanju, odakle dolazi i njegovo ime – Statistical Package for Social Studies. Čitav niz godina SPSS je najrasprostranjeniji i najčešće korišten program za provedbu statističkih analiza podataka. Iako se prvotno koristio isključivo unutar znanstvene zajednice, brzo je našao primjenu u poslovnom okruženju – istraživanju tržišta, oglašavanju, optimizaciji i razvoju poslovnih procesa. Danas ga, osim instituta, sveučilišta i državnih agencija, koriste marketinške agencije, agencije za istraživanje tržišta, odjeli marketinga i ljudskih resursa mnogih kompanija.

Geografska zastupljenost ispitanika

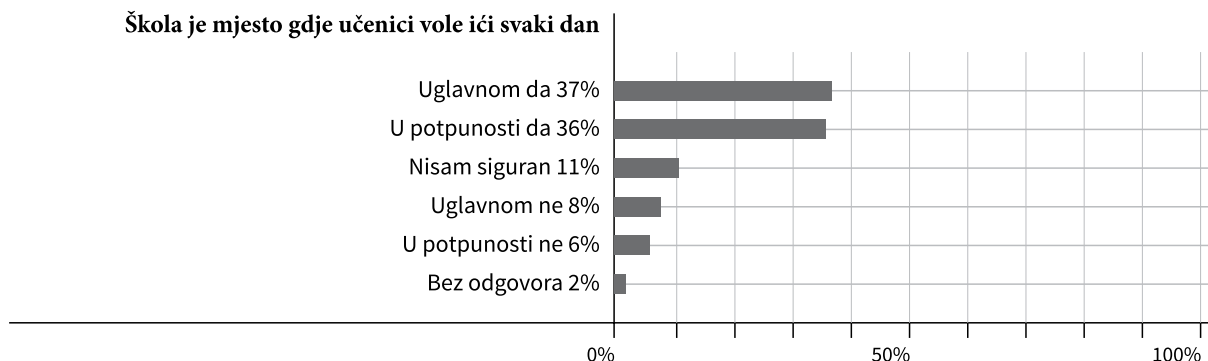
Što se tiče geografske zastupljenosti ispitanika, najveći broj odgovorenih upitnika je od ispitanika iz Bratunca, 27% od ukupnog broja, zatim 26% iz Srebrenice, 17% iz Milića, iz Vlasenice 16%, te tek 14% iz najveće opštine u regiji Birač, Zvornika.

Analiza odgovora iz anketa

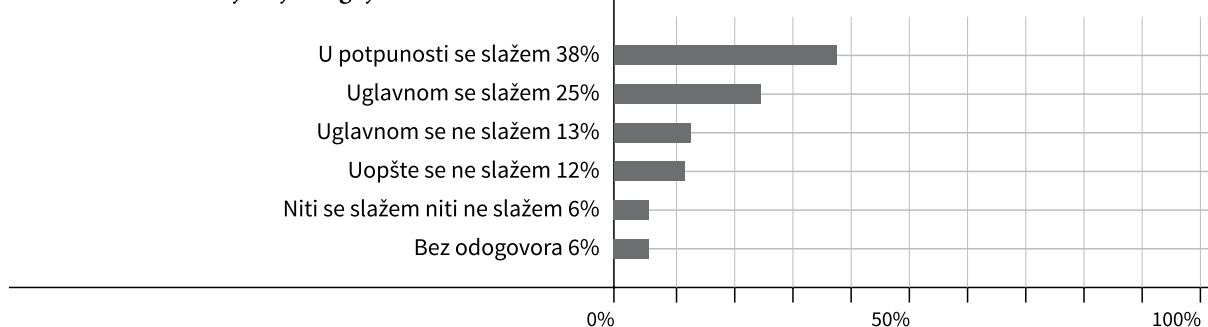
Škola je mjesto gdje učenici vole ići svaki dan?

Sve tri grupe ispitanika prepoznaju školu kao mjesto gdje učenici vole ići svaki dan. Ukupno 73% od ukupnog broja ispitanika školu u potpunosti ili uglavnom vidi kao mjesto gdje želi ići svaki dan. **Neznatna je razlika između broja ispitanika koji nemaju stav o tome i onih koji se uglavnom ili nikako ne slažu.** Svega 11% ispitanika nema stav o tome, dok se njih 14% u potpunosti ili nikako ne slažu.

Prilikom obrade podataka dobijenih od učenika sa poteškoćama u razvoju, uvidjeli smo da se 38% učenika sa poteškoćama u razvoju u potpunosti slaže sa stavom da je škola mjesto gdje vole ići svaki dan, 25% njih se uglavnom slaže, 6% učenika ima neutralan stav, dok ih se 13% uglavnom ne slaže sa ovom izjavom, te ih se isto toliko nikako ne slaže. Iz prikupljenih podataka uviđamo da je ipak veći broj učenika sa poteškoćama u razvoju koji školu percipiraju kao mjesto gdje vole ići svaki dan, i to njih 63%. Međutim, nije zanemariv ni procenat učenika sa poteškoćama u razvoju koji školu ne doživljavaju pozitivno. Ukupno 25% učenika sa poteškoćama u razvoju uglavnom ili uopšte ne vide školu kao mjesto gdje vole ići svaki dan.

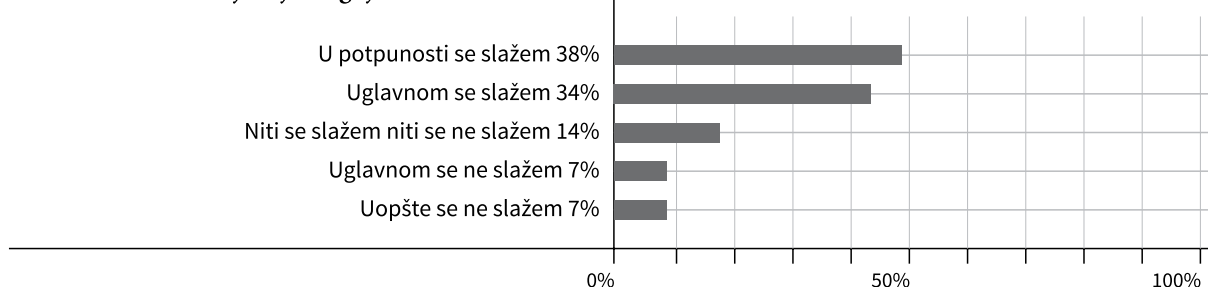
**Učenici sa poteškoćama u razvoju:
Škola je mjesto gdje volim ići svaki dan**

Kada su u pitanju stavovi učenika bez poteškoća u razvoju, njih 38% vidi školu kao mjesto gdje vole ići svaki dan, 34% učenika uglavnom se slaže da je to mjesto gdje vole ići svaki dan, 14% ima neutralan stav. Ukupno 7% ih se uglavnom ne slaže i isto toliko se nikako ne slaže sa navedenim stavom.

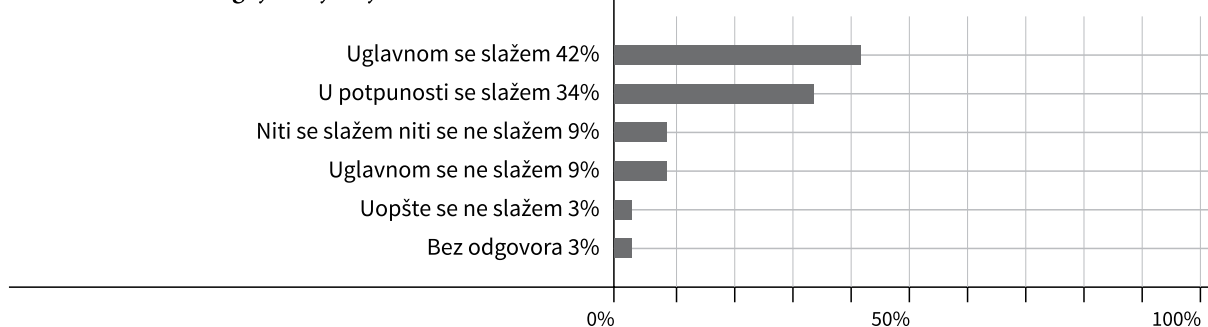
Kada uradimo presjek podataka koje smo prikupili na terenu uviđamo da je, kao i kod učenika sa poteškoćama u razvoju, veći broj učenika koji školu doživljavaju kao mjesto na koje vole ići svaki dan, jer stav 72% njih jeste da je škola mjesto gdje vole ići svaki dan. Za razliku od iskaza učenika sa poteškoćama u razvoju, znatno je manji procenat učenika bez poteškoća u razvoju koji imaju negativan stav i odbojnost prema školi: tek njih 14% ne smatraju školu mjestom na koje vole ići svaki dan.

**Učenici bez poteškoća u razvoju:
Škola je mjesto gdje volim ići svaki dan**

Stavovi roditelja vrlo su slični stavovima učenika. Ukupno 34% roditelja u potpunosti smatra da je škola mjesto gdje njihovo dijete voli ići svaki dan, 42% roditelja se uglavnom slaže sa tim stavom, dok 9% roditelja uopšte nema mišljenje. Za razliku od 76% roditelja koji se uglavnom ili u potpunosti slažu, njih 12% smatra da njihovo dijete ne vidi školu kao mjesto gdje voli ići svaki dan. Njih 9% se uglavnom ne slaže sa stavom da je škola mjesto gdje njihovo dijete ne voli ići svaki dan, dok ih se 3% nikako ne slaže sa navedenim stavom.

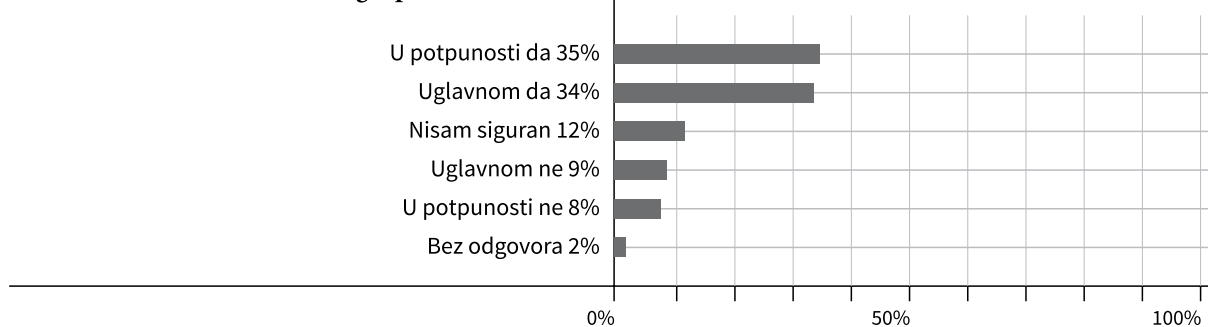
**Roditelji: Vidim školu kao mjesto
gdje moje dijete voli ići svaki dan**

Škola je mjesto gdje učenici provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije

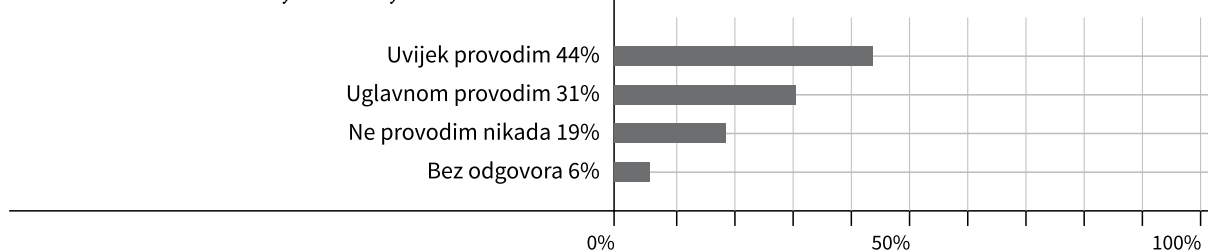
Kada uradimo cjelokupnu analizu podataka prikupljenih od sve tri ciljne grupe uviđamo da je druženje sa učenicima druge vjere i nacije prisutno u obazovnom sistemu na području regije Birač, te da i sami roditelji podržavaju takvu vrstu interakcije. Od ukupnog broja ispitanika njih 69% podržava ili upražnjava ovaj oblik interakcije među učenicima, 12% nema stav o tome, dok njih 17% djelimično ili nikako ne podržavaju interakciju.

Učenici različitih etničkih i nacionalnih grupa se druže u školi

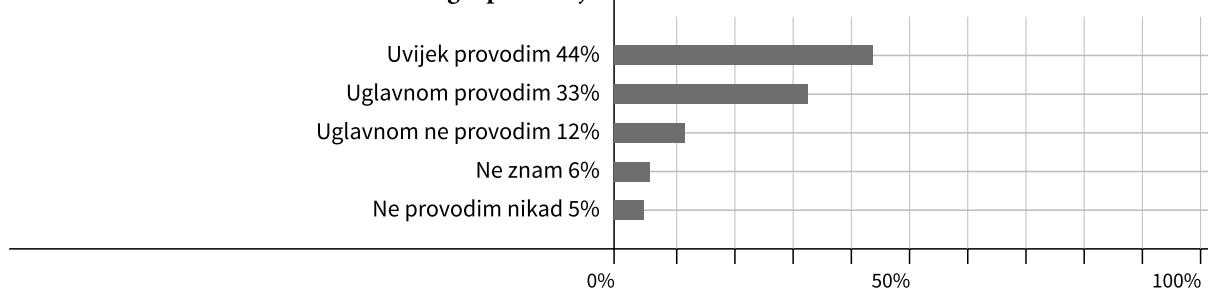
Ukoliko posmatramo stavove učenika sa poteškoćama u razvoju, uvidjet ćemo da 44% njih uvijek provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije kada su u školi, dok 31% uglavnom provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije kada su u školi. Svega 19% nikad ne provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije.

Učenici sa poteškoćama: Provodim vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije kada sam u školi

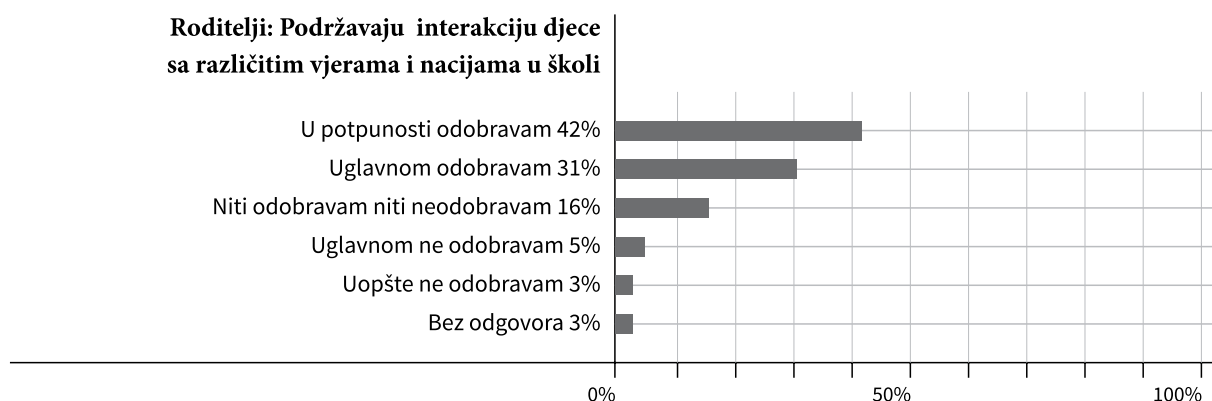

Kada je u pitanju grupa učenika bez poteškoća u razvoju situacija je dosta slična. Od ukupnog broja 44% ispitanika uvijek provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije, dok 33% uglavnom provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije. Ukupno 6% nema stav o tome, dok 12% uglavnom ne provodi, a 5% nikada ne provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije.

Učenici bez poteškoća u razvoju: Interakcija sa učenicima drugih etničkih grupa i nacija

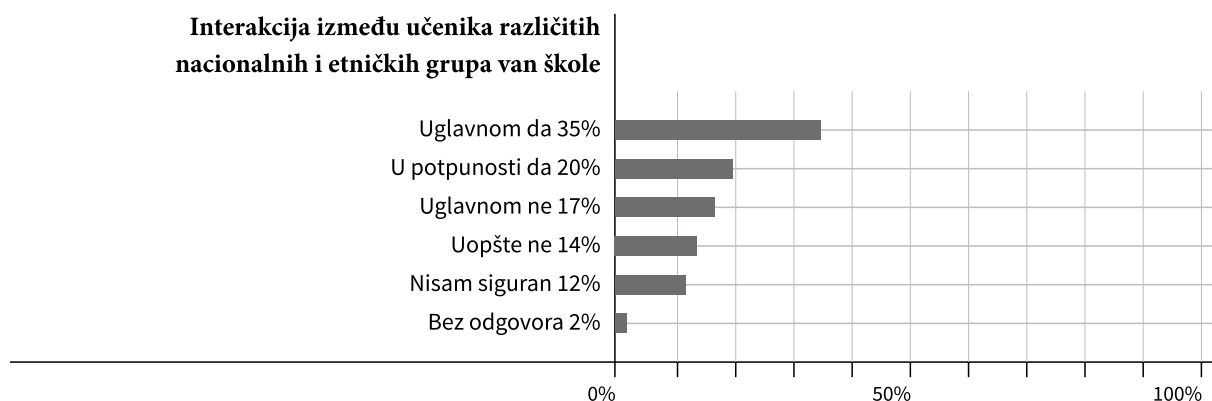

Također, roditelji uglavnom podržavaju druženje učenika različite vjere i nacije. Od ukupnog broja ispitanih roditelja 42% ih u potpunosti podržava ova druženja, 31% ih uglavnom odobravaju, 16% nema stav, dok 5% uglavnom ne odobrava, a 3% roditelja ta druženja uopšte ne odobrava. Tri roditelja nisu odgovorila na ovo pitanje, što predstavlja 3% od ukupnog broja ispitanih roditelja.

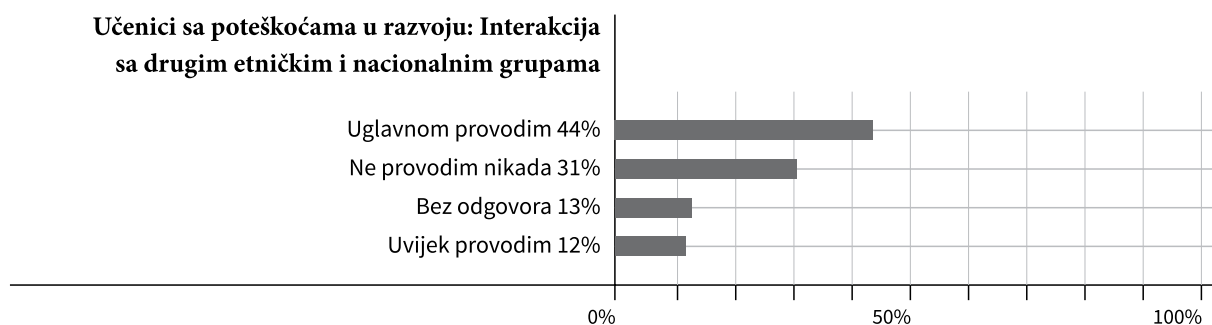

Učenici provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije van škole

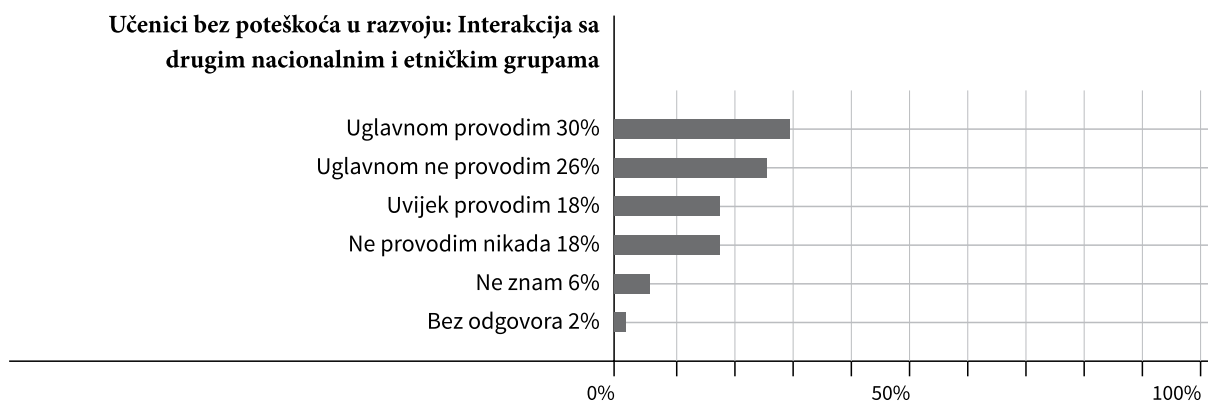
Kada je riječ o vremenu koje učenici provode sa pripadnicima drugih nacionalnih i etničkih grupa u vannastavnim aktivnostima, 55% ispitanika provodi vrijeme sa pripadnicima drugih grupa van nastave. Njih 12% nije sigurno kada je u pitanju ovaj iskaz, dok 31% ne provodi vrijeme sa pripadnicima drugih grupa van škole.

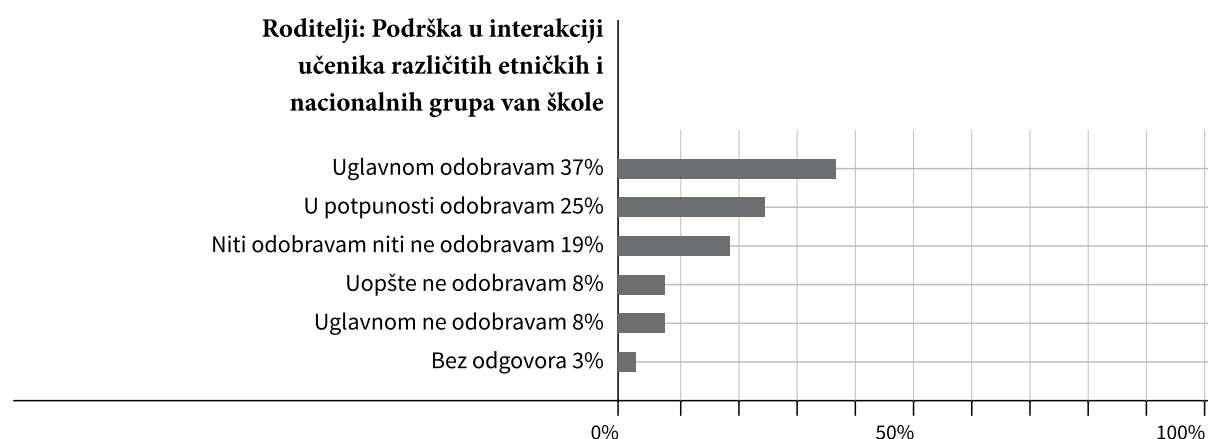
Ukoliko analiziramo samo stavove učenika sa poteškoćama u razvoju, tek 12% ispitanika uvijek provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije i van škole, dok 44% uglavnom provodi. Međutim, jedna trećina ispitanika, odnosno njih 31%, nikada ne provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije. Kako možemo vidjeti ovaj postotak je znatno porastao kada je riječ o vremenu koje provode učenici jedni sa drugima van nastave. Takođe, znatno se smanjio broj učenika sa poteškoćama u razvoju koji uvijek provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije u školi, i to sa 44% na 12%.

Ukoliko analiziramo samo odgovore koje su dali ispitanici bez poteškoća u razvoju o vremenu koje provode sa učenicima druge vjere i nacije, dolazimo do zaključka da 18% učenika uvijek provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije i van nastave i vanškolskih aktivnosti. Ukupno 30% njih uglavnom provodi vrijeme i van nastave sa učenicima druge vjere i nacije, 6% učenika nema stav o tome. Od ukupnog broja prikupljenih odgovora 26% učenika uglavnom ne provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije, dok 18% nikada ne provodi vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije u vanškolskim aktivnostima. Ovdje se susrećemo sa vrlo sličnom situacijom kao i kod učenika sa poteškoćama u razvoju, gdje je vidljiv jaz između vremena koje učenici provode jedni sa drugima u školi i van škole. Dok 44% učenika bez poteškoća u razvoju uvijek provodi vrijeme sa drugima u školi, van škole se taj procenat smanjio na svega 18%. S druge strane, broj onih koji nikada ne provode vrijeme van nastave sa drugima je znatno porastao, sa 5% na 18%.

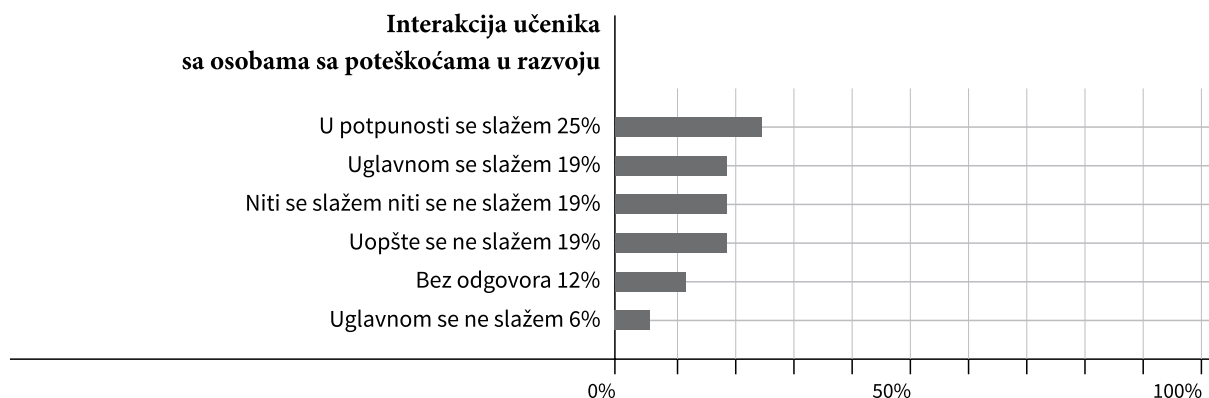

Kada su u pitanju stavovi roditelja, uviđamo da je situacija dosta slična kao i u prethodna dva slučaja. Ukupno 25% roditelja u potpunosti podržava da se njihova djeca uvijek druže sa učenicima druge vjere i nacije i van školskih aktivnosti. Takođe, znatan broj roditelja, njih 37%, uglavnom podržava ovaj stav. Ukupno 19% nema formiran stav, dok 8% roditelja ne odobrava ovu vrstu interakcije među djecom, a isto toliko je nikako ne odobrava. Kao i u prethodnom slučaju, broj roditelja koji u potpunosti podržavaju interakciju i druženje van škole znatno se smanjio, sa 42% na 25%. Kada uzmemo u obzir roditelje koji u potpunosti ili djelimično podržavaju ovu vrstu interakcije među učenicima van škole, uviđamo da postoji tendencija pada sa 73% na 62% roditelja koji to podržavaju. Porastao je i procenat onih koji ta druženja djelimično ili nikako ne podržavaju, i to sa 8% na 16% roditelja.

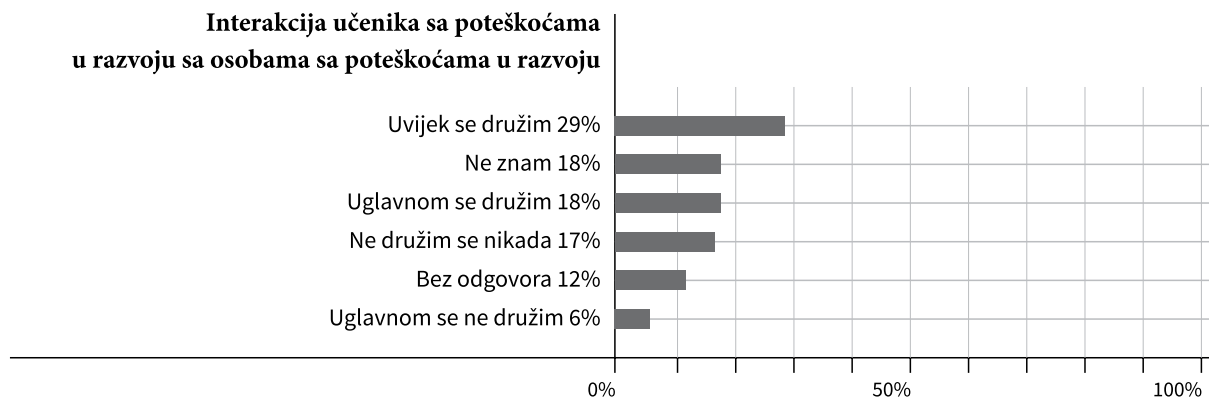

Interakcija učenika sa i bez poteškoća u razvoju

Od ukupnog uzorka ispitanika koji su učestvovali u ovom istraživanju, njih 44% se slaže da postoji interakcija između učenika bez poteškoća u razvoju i osoba sa poteškoćama, od čega se 25% ispitanika u potpunosti slaže sa ovim stavom, a 19% uglavnom se slaže sa navedenim. Ukupno 19% ispitanika nije izrazilo stav koji bi mogao izraziti njihovo slaganje ili neslaganje. Ukupno 25% ispitanika ne dijeli ovo mišljenje i oni smatraju da interakcija ne postoji, i to 19% ukupne populacije iznijelo je stav apsolutnog neslaganja, dok se svega 6% ispitanika uglavnom ne slaže sa navedenom izjavom. Ukupno 12% ispitanika nije dalo odgovor na navedeno pitanje.

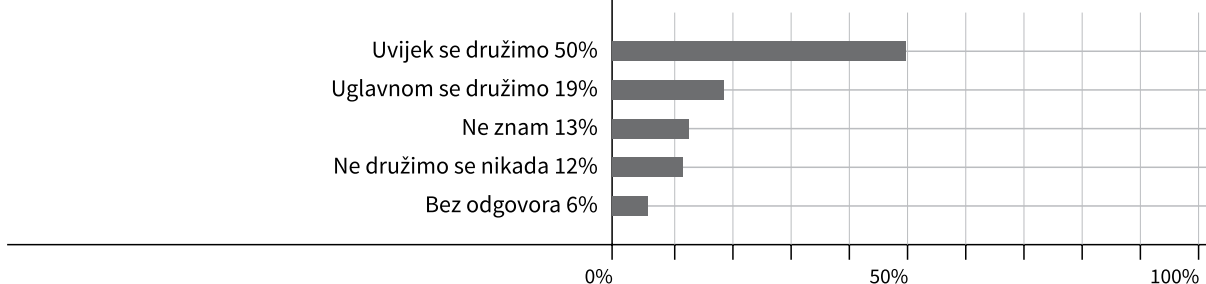

Od ukupnog broja učenika sa poteškoćama u razvoju, njih 29% se uvijek druži sa osobama sa poteškoćama, 18% ih se uglavnom druži, isti toliki procenat (18%) nema stav. Jedan učenik, što čini 6% od ukupnog broja učenika sa poteškoćama u razvoju koji su učestvovali u istraživanju, mišljenja je da se uglavnom ne druži sa osobama sa poteškoćama u razvoju, dok čak tri učenika, odnosno njih 17%, smatra da se nikada ne druži sa osobama sa invaliditetom.

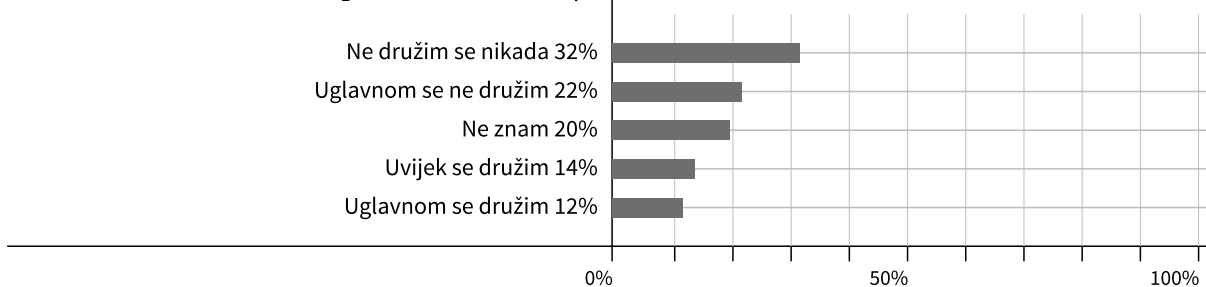
Specifično pitanje koje je bilo namijenjeno samo za učenike sa poteškoćama u razvoju trebalo je pružiti uvid u njihovu percepciju o tome koliko se djeca bez poteškoća druže sa njima. Prema dostupnim podacima, 50% učenika sa poteškoćama u razvoju u potpunosti se složilo da se učenici bez poteškoća druže u školi sa njima, dok 19% smatra da se uglavnom druže sa učenicima bez poteškoća, 13% nije sigurno, dok 12%, smatra da se učenici bez poteškoća u razvoju nikada ne druže sa njima.

Interakcija učenika bez poteškoća u razvoju sa učenicima sa poteškoćama u razvoju iz ugla učenika sa poteškoćama

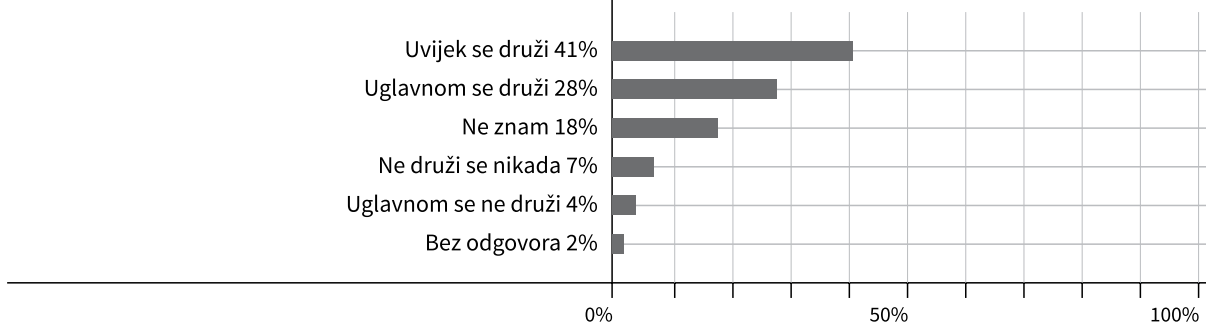
Kada je u pitanju grupa učenika bez poteškoća u razvoju, 14% njih smatra da se uvijek druži sa učenicima sa poteškoćama, a 12% da se uglavnom druži. Ukupno 20% učenika nije sigurno kada je u pitanju ovaj stav, dok se njih 22% uglavnom ne druži, a 32% ih se ne druži nikada. Uzroci za izostanak druženja ne moraju nužno biti predrasude ili stereotipi. No, ovo istraživanje nije obuhvatalo i uzroke izostanka interakcije između učenika i osoba sa poteškoćama.

Interakcija učenika bez poteškoća u razvoju sa osobama sa poteškoćama u razvoju

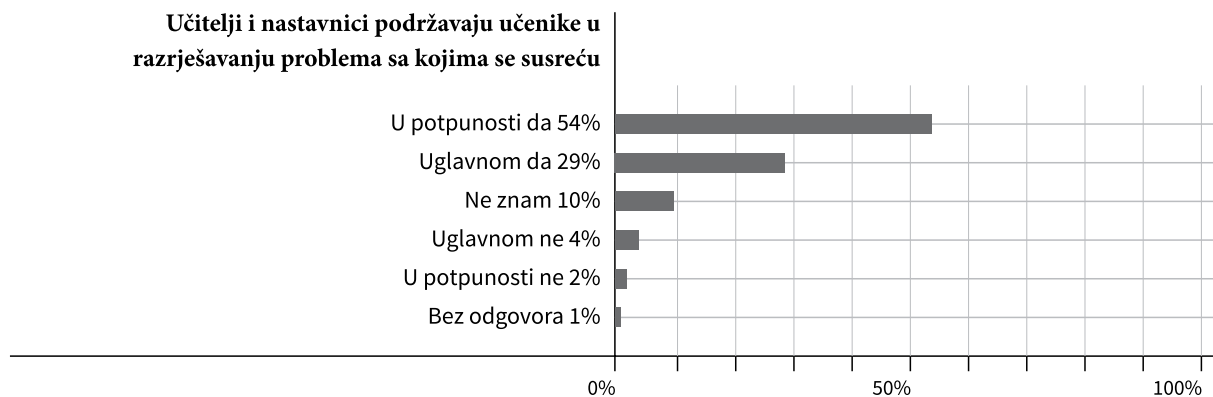
Kada su u pitanju roditelji možemo uočiti da oni u najvećem broju slučajeva smatraju da se njihova djeca druže sa osobama sa invaliditetom i/ili mentalnim poteškoćama. Ukupno 41% roditelja se u potpunosti slaže da se njihovo dijete druži sa osobama sa invaliditetom/mentalnim poteškoćama, a 28% roditelja se uglavnom slažu sa ovim stavom. Od ukupnog broja ispitanih roditelja njih 18% nema stav o tome, dok se 4% uglavnom ne slaže sa ovim iskazom, a 7% se nikako ne slaže sa navedenim iskazom.

Roditelji: Interakcija njihovog djeteta sa osobama sa poteškoćama u razvoju

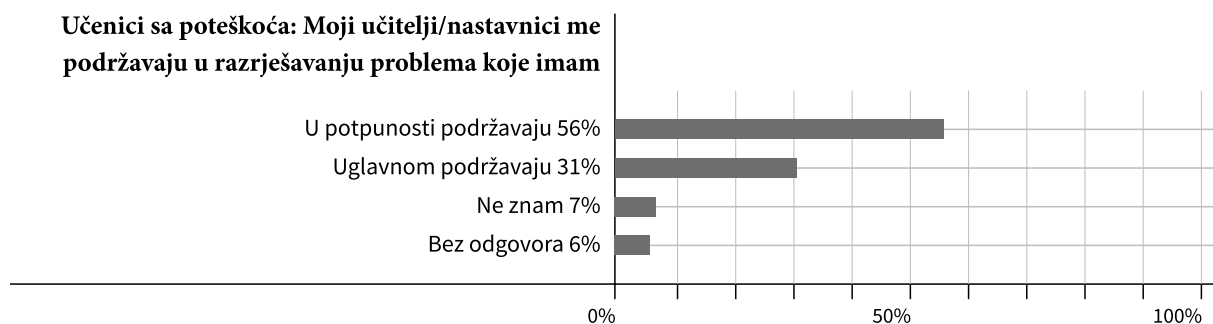

Učitelji/nastavnici podržavaju učenike u razrješavanju problema koje imaju

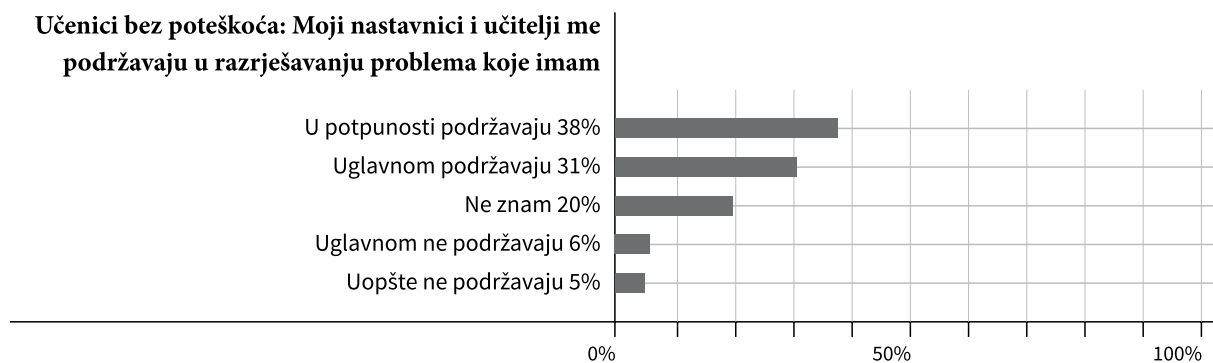
Od ukupnog uzorka obuhvaćenog ovim istraživanjem, 54% ispitanika u potpunosti se slaže sa stavom da učitelji i nastavnici podržavaju učenike u razrješavanju sukoba, dok se njih 29% uglavnom slaže sa ovim stavom. Svega 4% ispitanika se uglavnom ne slaže sa navedenim stavom, dok se svega 2% ispitanika u potpunosti ne slaže sa navedenim iskazom.

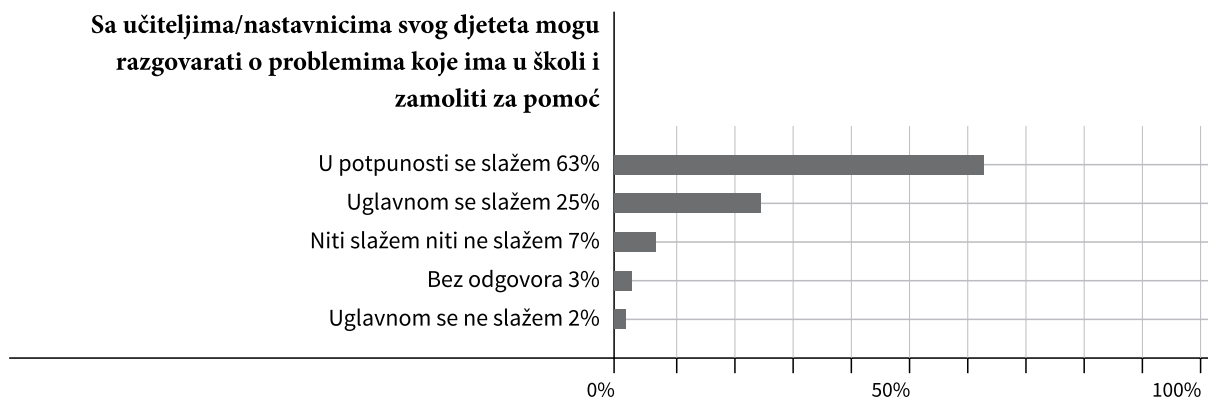
Od ukupnog broja učenika sa poteškoćama u razvoju ispitanih kroz ovo istraživanje 56% smatra da ih njihovi učitelji/nastavnici u potpunosti podržavaju, dok ih 31% smatra da ih njihovi učitelji/nastavnici uglavnom podržavaju. Jedan učenik, odnosno 6% uzorka učenika sa poteškoćama u razvoju, nije imao izgrađeno mišljenje o ovom iskazu.

Kada je riječ o učenicima bez poteškoća u razvoju koji su sudjelovali u istraživanju, 38% smatra da ih njihovi nastavnici u potpunosti podržavaju u razrješavanju problema sa kojima se susreću, njih 31% smatra da ih učitelji/nastavnici uglavnom podržavaju. Ukupno 20% ove populacije ne zna da li je to tačno ili ne. Ukupno 6% smatra da ih nastavnici uglavnom ne podržavaju, dok ih 5% smatra da uopšte nemaju podršku od strane nastavnika.

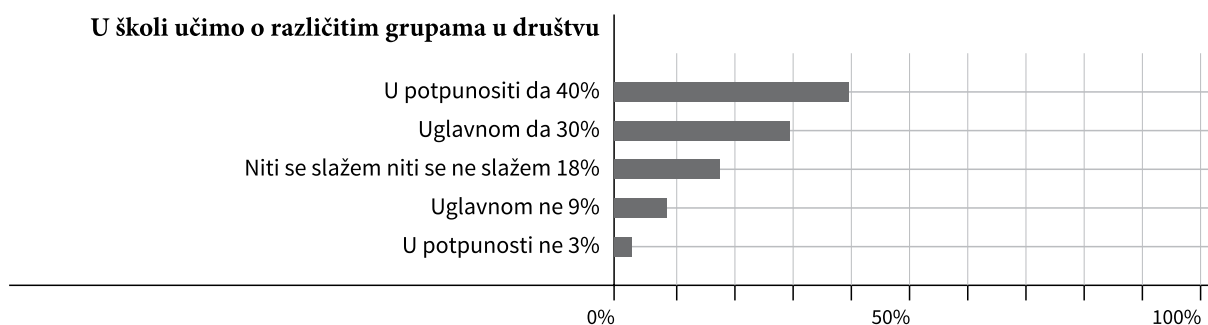

Više od polovine roditelja, njih 63% smatra da u potpunosti može sa učiteljem/nastavnikom svog djeteta razgovarati o problemima koje dijete ima u školi i zamoliti za pomoć, a 25% uglavnom se slaže sa tim, dok 7% nema mišljenje, a 2% se uglavnom ne slaže sa tim stavom. Apsolutno negativnih stavova na ovaj iskaz nije bilo.

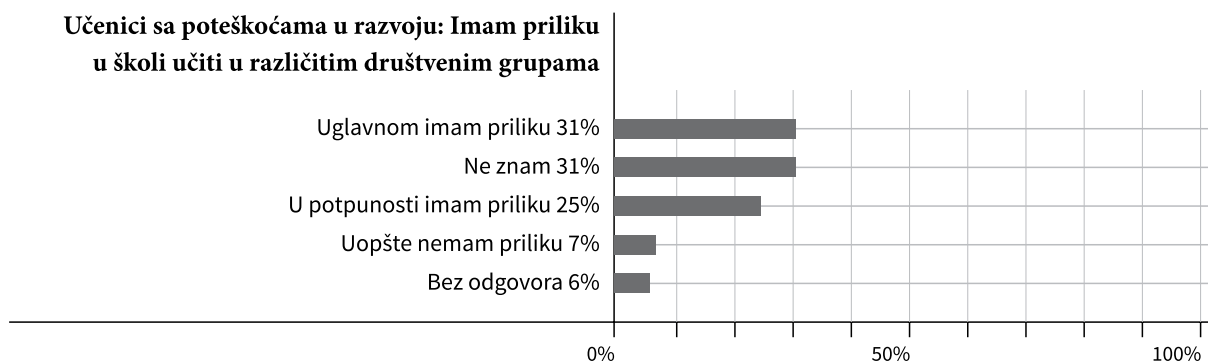

Škola učenicima pruža mogućnost da uče o različitim grupama u društvu

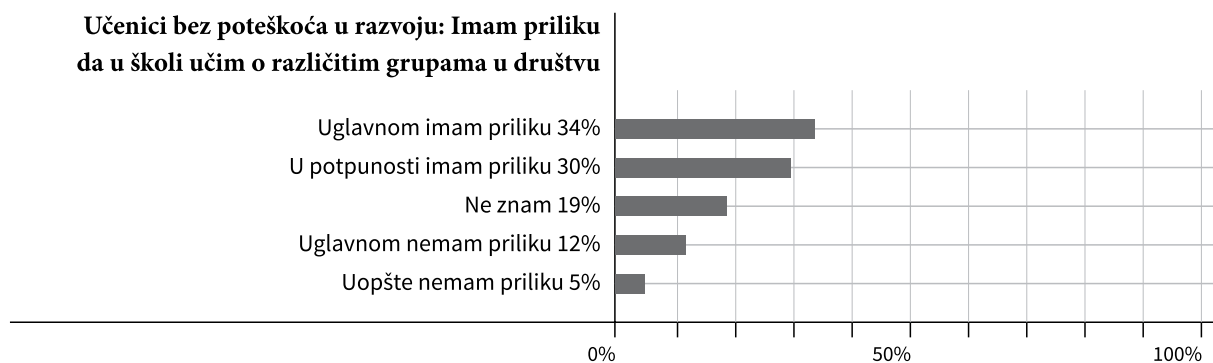
Ispitanici školu vide kao mjesto gdje učenici mogu učiti o različitim društvenim grupama, i to čak 40% od ukupnog broja ispitanika, a 30% njih školu uglavnom prepoznaju kao pravo mjesto za to. Ukupno 18% ispitanika nema jasan stav o tome, dok 9% smatra da učenicima u školi uglavnom nije pružena mogućnost za učenje o različitim grupama, a 3% daje apsolutno negativan odgovor.

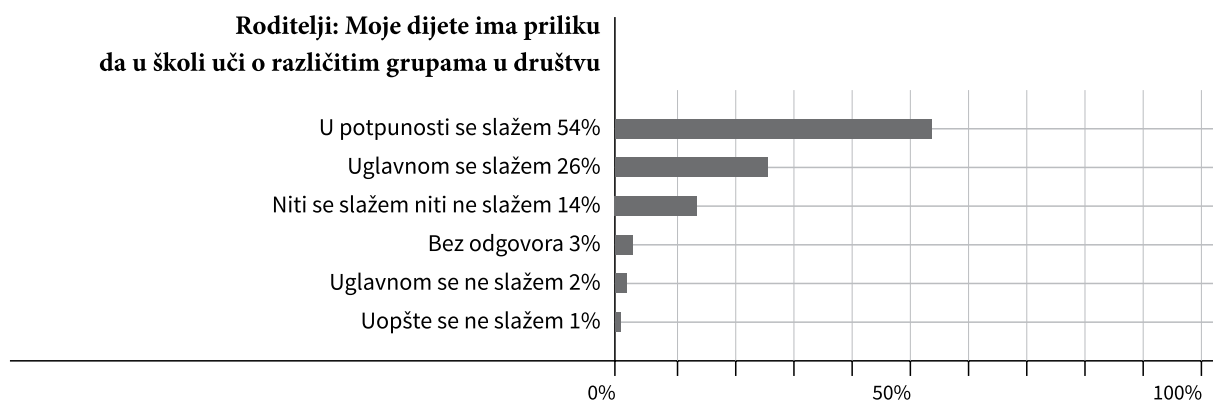
Od ukupne populacije ispitanih učenika sa poteškoćama u razvoju, njih 25% smatra da u potpunosti ima priliku da uči o različitim grupama u društvu, poput osoba drugih nacija, osoba sa invaliditetom, osoba u stanju socijalne potrebe. Ukupno 31% ove ciljane populacije smatra da uglavnom ima priliku učiti o različitim grupama u društvu tokom školovanja, dok isti toliki procenat nije upoznat sa pitanjem. 6% ispitanika smatra da uopšte nema priliku.

Učenici bez poteškoća u razvoju, njih 30% od ukupnog broja ove ciljane populacije, smatra da u potpunosti imaju priliku učiti o socijalnim grupama u društvu, a 34% smatra da uglavnom imaju priliku. Ukupno 19% učenika nije iskazalo stav, 12% smatra da uglavnom nema priliku, a 5% smatra da uglavnom nemaju priliku.

Kod roditelja postoje određena neslaganja sa stavovima učenika. Naime, od ukupnog uzorka roditelja 54% njih u potpunosti se slaže sa tim iskazom, 26% se uglavnom slaže. Sa pitanjem nije upoznato 14%, dok se 2% roditelja uglavnom ne slaže sa ovim stavom, a 1% ispitanika se u potpunosti ne slaže. Kako možemo uvidjeti, znatno veći broj roditelja smatra da njihova djeca imaju priliku da uče o različitim društvenim grupama u školama nego što je to mišljenje djece. Tri ispitanika nisu odgovorila na ovo pitanje.

ZAKLJUČCI

Situacija u regiji Birač u kontekstu socijalne zaštite i inkluzije u potpunosti odražava situaciju na području čitave države. Socijalna zaštita i inkluzija su oblasti u koje država ne ulaže dovoljno sredstava, što automatski utiče na nivo usluga zaštite koji se nudi korisnicima, na mehanizme zaštite, ali i na provodioce tih usluga.

Kvalitet usluga je neadekvatan, kao i nivo znanja pružalaca usluga o inkluziji. Osim projekata nevladinih organizacija za doedukaciju stručnog kadra, druge edukacije, usavršavanja za dodatne kompetencije, nisu dostupne ispitanicima, osoblju svih relevantnih institucija u polju socijalne zaštite i inkluzije.

Ne postoji uvezanost aktera u sistemu zaštite (socijalne službe, zdravstvo, obrazovanje i organi javnog reda i mira). Nema jasne koordinacije njihovih akcija, niti znanja o mogućnostima koje im njihova služba/profesija/institucija pružaju. Sistem zaštite je polovičan i najčešće ad hoc, usmjeren samo na krajnje djelimična, nepotpuna i nezaokružena rješenja trenutnih problema korisnika. Jedini poznati mehanizmi socijalne zaštite su ostvarivanje prava na zdravstvene usluge i finansijske nadoknade.

Ne postoji jasna slika uloge lokalne samouprave u segmentima zaštite i inkluzije. Njeno djelovanje se ili ograničava na jednokratne pomoći nevladinim organizacijama ili na minimalna izdvajanja za uspostavu efikasnog sistema socijalne zaštite. Uloga države je predimenzionisana i ispitanici se osjećaju potpuno izolovanima od “dešavanja” na državnom nivou te smatraju da nemaju nikakvog uticaja. Nedostatak budžetskih sredstava za socijalna izdvajanja glavni je uzrok svih problema.

Korisnici nemaju uvid u spektar usluga koje su im na raspolaganju zbog nedovoljnog ličnog angažmana u traženju odgovora/nemogućnosti da ih traže (nepismenost, ekstremno siromaštvo, neobrazovanost, pasivnost, izolovanost, neprihvatanje socijalne ili zdravstvene slike... samo su neki od identifikovanih razloga). Takođe, nepostojanje direktorija usluga, lako dostupnog i čitljivog, onemogućava pristup uslugama.

Nažalost, i sama komunikacija kod uposlenih u institucijama sistema prema korisniku je otežana. Uposleni se najčešće oslanjaju na “živi kontakt” ili telefonski razgovor, jer uslova za terenski rad nemaju ili je slabo izražen.

Kad je u pitanju medijska slika o uslugama u sektoru socijalne zaštite i inkluzije, najčešće govore direktori, i to rijetko, te ne postoji sistemski pristup kontinuiranog obavještavanja javnosti.

Komunikacijske strategije su dokumenti koji postoje samo na *web* stranicama opština a ne alati promjena i napretka.

Komunikacija među akterima socijalne zaštite i korisnika postoji. Ispitanici poznaju stanje na terenu i znaju tačno kakva je situacija u njihovoj zajednici. Ali kvalitetna dvosmjerna komunikacija, pogotovo u opoziciji “odrasli” - “djeca” (misli se na sve uloge: dijete/roditelj; dijete/doktor; dijete/nastavnik itd.) ne postoji ili je minimalna. Djeca se osjećaju izolovanima u svim segmentima života, najprije u svojoj zajednici a potom i na državnom nivou. Ne osjećaju podršku odraslih niti vide priliku za bolje sutra.

Međutim, istraživački tim uočio je da svi ispitanici žele promjenu situacije, spremni su, pa čak i zahtijevaju doedukaciju kako bi mogli adekvatno odgovoriti na potrebe djece sa poteškoćama u razvoju. Svi ispitanici iz institucija sistema, i pored neuslovnog radnog okruženja, vrlo često ulažu maksimalne napore kako bi doprinijeli ostvarivanju nekog od prava ili uključili dijete sa poteškoćama u razvoju u život zajednice. Svi ispitanici žele komunikacijske kampanje za podizanje nivoa znanja i svijesti građana o potrebama djece sa invaliditetom. Rad nevladinih organizacija na inkluziji prepoznat je kao odličan alat za povezivanje i unapređenje kvaliteta života. Želja za unapređenjem rada i uslova života, kao i spremnost na dodatni napor da se oni postignu, postoji kod svih ispitanika i to istraživačkom timu daje dovoljno argumenata da zaključi da želja, volja i potencijal za provođenje inkluzije u regiji Birač postoje u dovoljnoj mjeri.

PREPORUKE

Slijedeće preporuke rezultat su sumiranja zaključaka ispitanika fokus grupa, kao i ličnih promišljanja istraživačkog tima:

- saradnja i umrežavanje pružaoca usluga iz oblasti socijalne zaštite i inkluzije, lokalnih vlasti, institucija, nevladinih organizacija, te veće uključenje roditelja;
- edukacija nastavnog kadra u vezi sa pristupom djeci sa poteškoćama, kao i roditelja djece sa poteškoćama u razvoju, ali i roditelja svih mladih, kako bi se izbjeglo produbljivanje jaza i nerazumijevanja između generacija;
- realizacija kampanja za senzibilizaciju javnosti u vezi sa pitanjima koja se tiču inkluzije ranjivih kategorija, te kontinuirano, najmanje jednom na mjesečnom nivou, informisanje građana o uslugama i mehanizmima ostvarivanja prava iz socijalne i zdravstvene zaštite, te obrazovanja;
- napraviti i učiniti javno dostupnim direktorije usluga iz domena socijalne zaštite i inkluzije građanima, te putem jednostavno i dopadljivo dizajniranog promotivnog materijala redovno informisati što veći broj potencijalnih korisnika o uslugama dostupnim u zajednici;
- osiguravanje posebne materijalne podrške programima koji se bave djecom i mladima u ruralnim područjima;
- akcentovanje programa rada koji uključuju ranjive kategorije zajedno sa ostalim grupama stanovništva;
- uspostavljanje većeg broja i izbora vannastavnih aktivnosti za djecu, kako bi djeca stekla dojam pripadnosti zajednici i stekla uslove za kvalitetan život;
- raditi na kreiranju razvojnih programa za djecu i mlade sa poteškoćama u razvoju,¹⁰ ali i za talentovanu djecu, koja takođe nemaju podršku zajednice;
- izraditi detaljne socijalne karte opština sa područja regije Birač jer je nemoguće kvalitetno planirati intervencije bez kvalitetnog pregleda i analize stanja;
- uspostaviti savjetovišta za roditelje djece sa poteškoćama u razvoju;
- uvesti održiv sistem besplatne pravne pomoći.

¹⁰ Preporuka data od strane Centra za mentalno zdravlje u Milićima, bazirano na iskustvu individualnog rada sa korisnicima.

Ministry of Education and Science

Empowered lives.
Resilient nations.

unicef

UNHCR
The UN Refugee Agency